

HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE DAAD.

EEN HALVE EEUW KATHOLIEK LEVEN.

EEN FILM VAN GEESTDRIFT EN LIEFDE.

(Pater Hyacinth Hermans, 1929)

Kritieken op de RKSP verkiezingsfilm, samengesteld voor de propagandastrijd
van de Tweede Kamer verkiezingen van 3 juli 1929.

M.M. van Benten, BA

0011509

Blok 2, Studiejahr 2005/2006

Master Film- en Televisiewetenschappen

Datum: 7 maart 2006

Begeleider: André van der Velden

Universiteit Utrecht

Universiteit Utrecht

Inhoudsopgave

§1. Inleiding	2
§2. Besluit tot maken van de film	4
§3. Wie was pater Hyacinth Hermans O.P.?	6
§4. Het maken van de film	8
§5. Wat was er te zien in de film?	9
§6. Vertoning van Het Heldendicht van de Roomsche daad.....	14
6.1 Première	14
6.2 Keuring.....	15
6.3 Verdere vertoning.....	15
§7. Kritiek.....	18
7.1 Kritiek op de titel.....	18
7.2 Kritiek op de film	23
§8. Was ‘HET HELDENDICHT’ een succes?.....	28
§9. Meer propaganda van de RKSP in 1929	29
§10. Conclusie	31
Bijlagen	34
Literatuur	37
Notenapparaat.....	39

HET HELDENDICHT.....

De rolprent draait het helden-dicht voor oogen;
het heldendicht der rijke, roomsche daad.
Zooiets zegt meer dan duizende betoogen,
al draagt het ook het kenmerk van de straat.
Maar van dat volle, rijke, roomsche leven
heeft ons de welbekende regisseur
alleen de roomsche buitenkant gegeven:
het lijkt een zitting met gesloten deur!

ALEX CAMPAERT.¹

§1. Inleiding

In de winter van 1928/1929 maakte pater Hyacinth Hermans in opdracht van de Roomsche Katholieke Staatspartij (RKSP) een propagandafilm over een halve eeuw katholiek leven in Nederland. Het was de bedoeling deze film, die de titel HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE DAAD meekreeg, in te zetten als propagandamiddel in de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 3 juli 1929. De komst van deze film zorgde voor nogal wat beroering in de (katholieke) pers. Nadat door de RKSP naar buiten was gebracht dat de verkiezingsfilm de naam HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE DAAD meekreeg, werd er allereerst flink commentaar geleverd op de titel. Zowel de woorden 'heldendicht' als 'Roomsche' moesten het ontgelden. Na de eerste vertoning op 4 februari 1929 richtten de critici (en de lezers van de katholieke pers) zich op de film zelf. Er werd zowel positief als negatief op de film gereageerd, zowel door critici als door lezers (zoals het gedicht hierboven door Alex Campaert uit *De Gemeenschap* van mei 1929). Hermans reageerde zeer fel op de kritieken die geleverd werden.

De doelstelling van mijn onderzoek is driedelig. Om te beginnen zal ik nauwkeuriger dan tot nu toe gedaan is de ontstaansgeschiedenis van deze film belichten en op grond van overgeleverde documentatie de film zelf – die verloren is gegaan – beschrijven. Om te begrijpen hoe de film gemaakt werd en hoe deze eruit kwam te zien wordt ook een paragraaf aan het leven van Hermans besteed. Voor dit eerste deel van het onderzoek was het krantenonderzoek van zeer groot belang. Met name *De Maasbode* speelde hierbij een belangrijke rol. Hermans was redacteur van deze krant en beschreef in een pagina groot artikel (op zondag 17 februari 1929, genaamd: 'Met den Kino-Operateur op stap') de geschiedenis van het maken van de film. Naast *De Maasbode* was een brochure over de film,

tevens geschreven door Hermans, een belangrijke bron voor de de beschrijving van de inhoud van de film. Deze brochure was genoemd naar de titel van de film: Het Heldendicht van de Roomsche Daad. Een halve eeuw katholiek leven. Een film van Geestdrift en liefde (1929) en werd uitgegeven door Ars Catholica te Leiden. Omdat de film zelf verloren is gegaan was dit de belangrijkste bron voor de beschrijving van de inhoud van de film. Als laatste zijn de memoires van Hermans, Van mensen en dingen die mij voorbij gingen uit 1945, erg belangrijk geweest voor het onderzoek. In dit boek beschreef Hermans ‘een stuk geschiedenis (...) van ons goede oude Rotterdam’.²

Ten tweede zal ik een analyse maken van de kritieken en de verdere discussies die de film indertijd losmaakte, zowel in katholieke kring als daarbuiten. Voor dit deel is vooral gebruik gemaakt van krantenartikelen. *De Maasbode* speelde ook hierbij een zeer belangrijke rol. Hermans schreef in deze Rotterdamse krant bijna iedere zondag een eigen column, ‘Hors d’oeuvre’ genaamd, waarin hij zijn visie op het dagelijks leven gaf. Hierin reageerde hij op de kritieken die geleverd werden. Deze kritieken kwamen naar voren in de volgende kranten: *De Morgen*, *De Tijd*, *Het Vaderland* en *Het Centrum*. Naast de kritieken die geleverd werden in de kranten, gebeurde dit ook in bijvoorbeeld het tijdschrift *De Gemeenschap*, zowel door critici als door lezers. Naast de kranten speelde het boek Uit het rijke Roomsche Leven een grote rol bij dit deel van het onderzoek. Hierin haalt Michel van der Plas citaten aan uit ‘authentieke documenten van rond 1930’ om het katholieke leven in die tijd te beschrijven.³ Dit boek werd samengesteld in de jaren zestig van de twintigste eeuw. In hoofdstuk 10, ‘Roomsche politiek en politici’, geeft Van der Plas in 11 pagina’s een overzicht van een aantal krantenberichten over de kwestie rondom HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE DAAD. Naar aanleiding van de verkiezingen van 3 juli 1929 werpt hij een blik op ‘het propagandamateriaal der R.K. Staatspartij’ en doet dit onder meer door zich te richten op de film.⁴ Van der Plas haalt de volgende kranten en bladen aan in zijn boek met betrekking tot de film: *De Maasbode*, *De Tijd*, *De Nieuwe Koerier*, *De Gemeenschap* en *De Morgen*. Van der Plas bekijkt het geheel dus vanuit een overwegend katholieke hoek. De berichten gaan over de titel, de opkomst bij de première in Den Haag en de vertoningen in Amsterdam en Rotterdam. Als laatste behandelt Van der Plas de kosten van de film.

Tenslotte zal ik de film en de vertoning ervan in het kort plaatsen in de context van de overige propaganda-activiteiten die de RKSP ontplooiden in het kader van de verkiezingscampagne van 1929, waarbij ik met name kijk naar de gang van zaken in Rotterdam, de stad waar Hermans opgroeide, woonde en werkte. Ook bij dit onderdeel speelde het onderzoek in de kranten de grootste rol. De meeste informatie is gehaald uit *De*

Maasbode, aangezien in deze Rotterdamse krant zeer uitgebreid verslag werd gedaan van de katholieke verkiezingspropaganda. Het gehele onderzoek wordt waar mogelijk aangevuld met gegevens uit het partij-archief van de RKSP, welke te vinden is in het Katholiek Documentatie Centrum in Nijmegen.

Met dit onderzoek lever ik een bijdrage aan het lopende onderzoeksprogramma ‘Cinema, modern life and cultural identity’ van de Universiteit Utrecht, dat de integratie van het medium film in de Nederlandse samenleving tot 1940 onderzoekt. Eén van de deelprojecten binnen dit programma gaat over de rol die film en filmvertoning speelden in de culturele constructie van nieuwe vormen van burgerschap in de stad Rotterdam gedurende de betreffende periode. De uitkomsten van mijn onderzoek zijn relevant voor de studie, die als eindresultaat van dat deelproject gepubliceerd zal worden.

§2. Besluit tot maken van de film

Op 27 oktober 1928 vergaderde het Partijbestuur van de Roomsche Katholieke Staatspartij in het Kasteel van Antwerpen te Utrecht.⁵ Tijdens die vergadering maakte het bestuur bekend te hebben besloten ‘over te gaan tot den aanmaak van een Katholieke propagandafilm, met het oog op de propaganda voor de verkiezingsactie in 1929’.⁶ Het dagelijks bestuur kreeg de machtiging tot het uitvoeren van dit besluit. Er werd een soort van verkiezing uitgeschreven om te zien wie de film wilde en kon gaan maken, zo blijkt uit de memoires van Hyacinth Hermans. ‘Om dit plan te verwezenlijken, werden enkele personen, onder wie ook wij, in consultatie genomen, en uitgenodigd hun gedachten daarover te laten gaan. Wij waren de enige, die binnen acht dagen een bepaald scenario konden overleggen, dat de opdrachtgevers niet onwelgevallig bleek’.⁷ Over deze consultatie schreef Hermans in februari 1929 dat hij plaatsvond ‘in de eerste helft van October’, wat dus geweest zou zijn vóór de vergadering van 27 oktober 1928.⁸ Het lijkt waarschijnlijk dat Hermans zich vergiste en dat de consultatie plaatsvond in de eerste helft van november 1928. Immers meldde het bestuur van de RKSP pas in november dat Hermans de film ging maken (zie volgende alinea).

Een kleine maand nadat het bestuur van de RKSP besloot een propagandafilm te laten maken, werden tijdens de jaarlijkse Partijraadsbijeenkomst op vrijdag 23 en zaterdag 24 november 1928 in de grote zaal van het jaarbeursgebouw te Utrecht nadere mededelingen gedaan betreffende dit project. Volgens *Het Vaderland* zei de waarnemend voorzitter, M. van Hout, van de partij dat het ‘een machtig en indrukwekkend heldendicht van de Roomsche daad’ zou worden, ‘dat niet zal nalaten een geweldigen diepen indruk te maken’.⁹ *De Maasbode* en *De Tijd* meldden hetzelfde, maar verwoordden de tekst van Van Hout iets

preciezer: ‘Nadere mededeelingen over opzet en inhoud doe ik thans niet. Daarmede hoop ik op heilzame wijze uw nieuwsgierigheid te prikkelen! (...) Geen leuzen, geen verkiezingsfanfarondes, maar “daden” zullen wij daar zien’.¹⁰ Wat Van Hout bedoelde met ‘verkiezingsfanfarondes’ is niet duidelijk, maar het zal een (uitbundige) vorm van propaganda geweest zijn. In de notulen van deze vergadering op 23 en 24 november 1928 te Utrecht staat de complete bewoording van Van Hout. Hierbij moet opgemerkt worden dat de tekst die hij uitsprak tegenover de journalisten waarschijnlijk anders is geweest dan de tekst die in de officiële notulen staat weergegeven. De film was volgens hem vooral bedoeld voor de trouwe kiezers, die groep ‘heeft wel eens recht op een prikkel van haar geestdrift’ en ‘wenscht wel eens een goed hulpmiddel van de Partijleiding om den zwaren strijd te strijden’. Het is opvallend dat Van Hout dit zei, aangezien een propaganda film normaal voornamelijk bedoeld is om nieuwe kiezers te winnen. Nu was de film blijkbaar vooral bedoeld voor het binden van de al bestaande, eigen aanhang. Het Partijbestuur voelde zich verder verplicht om ‘gebruik te maken van wat de techniek aan onze tegenstanders reeds lange ten dienste stelde. De aanmaak der film staat onder leiding van Pater Hyacinth Hermans O.P.’.¹¹ De waarnemend voorzitter gaf ook al aan dat verschillende partij instanties aan de exploitatie van het “Dadendicht” mochten meewerken.¹² Van Hout verklaarde niet hoe de partij instanties aan de exploitatie van de film konden meewerken.

De tegenstanders van de RKSP maakten ook al gebruik van het medium film, zoals Van Hout verwoordde in de notulen van de vergadering van november 1928. De SDAP, direct tegenstander van de RKSP in de verkiezingsstrijd van 1929, wilde bijvoorbeeld voor de verkiezingspropaganda van 1929 ook een film maken. In de zomer van 1928 werd het besluit genomen tot het maken van de film die ‘1200 meter (ongeveer 50 minuten) lang [zou] worden, (...) en +/- f 3500 kosten’ zou.¹³ Na flink wat problemen (zo waren de kosten te hoog, overleed de cameraman Cor Aafjes en kreeg de film geen goedkeuring van het Partijbestuur) werd de film niet afgemaakt.¹⁴ Het is alleszins aannemelijk dat het vooruitzicht van een socialistische verkiezingsfilm het bestuur van de RKSP er mede toe heeft aangezet datzelfde pad te gaan volgen. Dat de SDAP-film er uiteindelijk toch niet zou komen, was daarbij natuurlijk niet te voorzien.

De Tijd van zaterdag 24 november 1928 meldde nog iets wat niet terug te vinden is in de notulen van de vergadering, namelijk dat de Centrale leiding aan alle aanwezigen ‘gegevens [zal] vragen, adressen van de kiesverenigingsleiders, gegevens over zalen, over beschikbare toestellen, over mogelijke combinatie van op dit stuk samenwerkende kiesverenigingen’. Dit om de verspreiding en vertoning van de tien kopieën van de film goed

te organiseren. De kiesverenigingen werd geadviseerd om toch ‘vlug’ en ‘per omgaande’ te antwoorden, want ‘laksheid’ zou ‘den besten opzet in de war sturen’.¹⁵ Het is niet duidelijk of er ook daadwerkelijk tien kopieën van de film zijn gemaakt, aangezien dit het enige document is waarin werd gesproken over het aantal kopieën van de film.

§3. Wie was pater Hyacinth Hermans O.P.?

François Xavier Theodore Hermans werd geboren op 12 januari 1876.¹⁶ Zijn vader, Andries Philippus Franciscus Hermans, was een van de eersten die zich als fotograaf in Rotterdam vestigde. Zijn moeder was Jacoba Petronella van den Brink. Als twee jarig jongetje werd Hermans op de foto gezet door zijn vader en hing zijn afbeelding levensgroot in het atelier van zijn vader. Hierover zegt hij in zijn autobiografie het volgende: ‘-en ik moet daar in alle bescheidenheid aan toevoegen, dat ik zelfs als tweejarige zoon reeds vroeg een openbaar persoon werd, (...)’.¹⁷ Een openbaar persoon zou hij zeker worden, zo blijkt verder in zijn autobiografie. Het foto-atelier van zijn vader bevond zich op de bovenste verdieping van het woonhuis. In 1879-80 verhuisde het gezin van de (volgens Hermans: het) Hang naar de Van Oldenbarneveltstraat (in 1945 door Hermans zelf geschreven als Oldenbarneveldstraat, dus zonder Van), wegens ‘uitbreiding van zaken en gezin’.¹⁸ In deze straat woonde Hermans meer dan zestig jaar.¹⁹ De laatste jaren van zijn leven woonde Hermans in de pastorie aan de Provenierssingel.²⁰ Hermans stierf op 9 december 1962.²¹ Dit was vier maanden na de viering van zijn diamanten priesterjubiläum.²² Een foto van Hermans in 1952 is te vinden in de bijlagen (Foto 1.) Overigens was Hyacinth zijn priester naam.

Al in zijn jeugd kreeg Hermans de krant *De Maasbode* onder ogen. ‘Een buurman bracht het blaadje, dat in die dagen driemaal in de week verscheen, mee: “Dat is een katholieke krant, die moeten jullie ook eens lezen”’.²³ Hermans ging aan het eind van de negentiende eeuw naar het St. Dominicuscollege te Nijmegen. Dit college werd ook wel de priesterschool genoemd.²⁴ In 1902 werd hij als priester gewijd. In datzelfde jaar stuurde hij bij wijze van proef een eerste artikel naar *De Maasbode*, dat prompt op de voorpagina werd afgedrukt. Het artikel werd gevolgd ‘door een brief van den hoofdredacteur, die ons aanmoedigde in dezelfde geest voort te gaan’.²⁵ In zijn beginjaren als schrijver schreef Hermans ook onder het pseudoniem Jan van Pas. Die stukken werden ‘hartstochtelijk gelezen en bediscussieerd’ zoals hij zelf aangaf in zijn boek.²⁶ ‘Dat men een typische journalist in hem zag heeft niets verwonderlijks’, zo verwoordde Jan Nieuwenhuis het in 1963. ‘Hij is een goede opmerker, ontvankelijk voor alle dingen des levens. (...) Hij gaat echt van de waarneming uit en toont zich een geboren verteller. Hij laat zijn lezers zien en beleven: hij

weet ze te treffen in gemoed en verbeelding'.²⁷ Hermans schreef onder meer een brochure over Het Papieren Gevaar (1906). Hierin beschreef hij het gevaar in de 'eindeloze stroom van vieze druksels, schunnige prenten en onzedelijke boeken'.²⁸

Ook kreeg Hermans te maken met het medium film. Volgens Van Oort verzorgde 'deze kleurrijke pater Hermans (...) al vroeg recensies van toneel- en operavoorstellingen, hetgeen hem niet altijd in dank werd afgenomen door conservatieve katholieken, die toch een moeizame verhouding hadden met het openbaar vermaak. Tussen zijn reportages door schrijft hij soms over film'.²⁹ Zoals hij voor tijdschriften en kranten Het Papieren Gevaar schreef, deed hij dit ook voor de bioscoop: Erger dan "het papieren-gevaar": een ernstig woord over het bioscope-vraagstuk (1912). Hermans vergeleek hierin de groei van het aantal bioscopen met de teelt van bloemkolen en suikerbieten, maar ook met aardappels. 'Zij worden in onze straten naast elkaar gepoot als aardappels op het veld'.³⁰ Vanaf 1912 was Hermans lid van de Rotterdamse bioscoopcommissie en in 1918 bracht hij een plan uit voor de instelling van een centrale rijks filmkeuring.³¹ In hetzelfde jaar werd ook een regeringscommissie ingesteld, die moest adviseren omtrent de aanpak van "het bioscoopgevaar". Voor het wetsvoorstel tot invoering van een landelijke filmkeuring, dat naar aanleiding van het in 1919 verschenen rapport van de regeringscommissie werd geformuleerd, bleek echter in 1923 geen meerderheid te vinden in de Tweede Kamer. De regering trok het terug, waarna het tot 1926 zou duren voordat een nieuw plan voor een landelijke filmkeuring wèl genade vond bij het parlement. Vervolgens duurde het nog tot het voorjaar van 1928 totdat de landelijke keuringswet van kracht werd, dus tot die tijd struinden Hermans en de overige leden van de Rotterdamse filmkeuringscommissie iedere vrijdag de bioscopen af om de nieuwe films te keuren. Zo nam Hermans bijvoorbeeld deel aan de keuring van de film CREDO (CREDO OU LA TRAGÉDIE DE LOURDES, Frankrijk, 1923) in maart 1924. Hermans keurde de film goed, maar zijn medeleden niet. De film zou volgens hen te propagandistisch katholiek zijn geweest. Hermans was het hier niet mee eens en schakelde zelfs de burgemeester in. Deze burgemeester verklaarde de film uiteindelijk geschikt voor alle leeftijden.³²

Niet alleen keurde Hermans films, maar hij sprak er ook over. In de week van 17 juni 1929 ging Hermans naar het Tweede Internationaal Katholiek Congres voor Cinematografie in München om daar lezingen te houden.³³ Ook maakte Hermans zelf een aantal films, waaronder ADORO-TE (1924), samen met Willy Mullens.³⁴ Deze film 'componeerde' hij ter gelegenheid van het Internationaal Eucharistisch Congres te Amsterdam.³⁵ Aan deze film 'hebben wij waarlijk voldoening en succes beleefd, zonder dat de critiek – hoe is 't denkbaar

– er zich verslindend op heeft geworpen’.³⁶ Hoe anders verging het HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE DAAD.

§4. Het maken van de film

Pater Hyacinth Hermans was dus de gelukkige die de film mocht regisseren. In *De Maasbode* van zondag 17 februari 1929 kreeg Hermans een hele pagina om zijn verhaal te doen over het maken van de film. Onder de kop ‘Met den Kino-Operateur op stap’ deed Hermans onder andere uit de doeken onder welke omstandigheden de film gemaakt was. De eerste opnames dateren volgens Hermans van 27 oktober 1928.³⁷ Dit is een opmerkelijke datum, omdat dit de dag was waarop het bestuur het besluit naar buiten bracht dat ze de film wilden gaan maken. Ze hadden vóór deze vergadering al besloten dat de film er zou komen (volgens Hermans vond de consultatie begin oktober plaats) en dus trok Hermans op de dag dat Katholiek Nederland hoorde dat er een film gemaakt zou gaan worden, al het land in om te gaan filmen.

Het viel niet mee om een goede film te maken, want ‘twee maanden lang, in een kwaad seizoen, zijn we dag in dag uit, met de camera door heel ons land getrokken (...)’.³⁸ Volgens Hermans was het ontzettend lastig om in de donkere maanden november en december goede filmbeelden te schieten. Het was ‘de donkerste maand November die wij, volgens de opgave van het Meteorologisch Instituut de laatste vijf en dertig jaar hebben gekend’.³⁹ Maar het lag niet alleen aan het jaargetijde om deze lastige film te maken. ‘Als wij een vol jaar voor ons hadden gehad, was ’t nog wat anders geweest. Maar dan nog had ik er niet toe geadviseerd’.⁴⁰ Het zou volgens Hermans erg lastig worden om deze verkiezingsfilm interessant te maken voor het grote publiek, dat ‘in hoogste mate verwend’ was.⁴¹ Hermans adviseerde het bestuur dan ook af te zien van ‘speel- of fantasie-filmen, maar ons te bepalen bij een film in onzen eigen stijl, een realiteitsfilm uit het gewone dagelijksche katholieke leven’.⁴² Hierbij moet opgemerkt worden dat Hermans dit schreef bijna twee weken nadat hij de eerste kritieken voor zijn kiezen had gekregen, na de voorvertoning van de film op 4 februari 1929. Het zou dus kunnen dat Hermans zich op deze manier probeerde in te dekken tegen bestaande en/of later nog volgende kritieken. Hermans werkte samen met de operateur Adriaansz, ‘een van de oudste en meest beproefde Kino-operateurs van ons land’.⁴³ Adriaansz had berekend dat ze zes weken opname tijd nodig hadden. Het zijn uiteindelijk drie maanden geworden, vanaf eind oktober 1928 tot en met eind januari 1929.

Hermans had van te voren bedacht dat de filmlengte maximaal 2000 meter zou worden, maar dit bleek niet mogelijk te zijn. ‘Ons Roomsche leven bleek zoo ontzaglijk rijk, en elke schakeering moesten we toch even aantippen’.⁴⁴ Hermans en Adriaansz gingen

regelmatig langs bij Frans Teulings, de partijsecretaris, om te vertellen ‘dat we de begroting hadden overschreden en of we er nog een 500 meter bij mochten hebben’.⁴⁵ Nadat de film op 4 februari 1929 voor het eerst aan de opdrachtgevers en critici was vertoond heeft Hermans er nog het één en ander aan veranderd. Uiteindelijk is de film 3263 meter geworden.⁴⁶ De film werd geëxploiteerd door de ‘N.V. Filmafd. van het Centraal Bureau voor de K.S.A., Steenschuur 17, Leiden’.⁴⁷ Zoals eerder vermeld werden waarschijnlijk tien kopieën van de film vervaardigd. Hermans besloot het stuk van 17 februari 1929 met de woorden: ‘Deze film gaat, naar ik meen, het karakter van een tijdelijke propagandafilm te boven, zij is een brok *histoire contemporaine* in beeld geworden’.⁴⁸

Aan het begin van februari 1929 verstuurde de K.S.A. ‘een schrijven aan alle katholieke plaatselijke kiesverenigingen’, zoals te lezen is in *Het Centrum* van 6 maart 1929.⁴⁹ In dit schrijven werd aangekondigd dat de film eraan kwam en werd tevens gevraagd of de kiesverenigingen de film wilden gaan vertonen. ‘Van de ruim 1030 uitgezonden vragenlijsten zijn er tot heden plm. 450 terugontvangen, waarvan ruim 400 bevestigend luiden’.⁵⁰ Door de K.S.A. werd aangedrongen om toch zo snel mogelijk te reageren, anders zou ‘op een lateren datum géén film meer beschikbaar (...) zijn’.⁵¹ Voor het vertonen van de film werd een bepaald bedrag gevraagd (wat de hoogte van dit bedrag was is niet bekend). Dat bedrag werd afgedragen aan het bestuur van de RKSP en werd gebruikt: ‘1. Om de kosten te dekken, aan het maken en exploiteeren der film verbonden, en 2. zoo mogelijk het Dr. Schaepmanfonds te versterken’.⁵² Dit bedrag was een minimum, maar mocht altijd verhoogd worden door de kiesverenigingen. Zo stuurde de bisschop van Haarlem, J.D.J. Aengenent, f 100,- naar de K.S.A. met het volgende bericht. ‘Ingesloten doen wij u f 100,- toekomen als bewijs voor onzer persoonlijke erkentelijkheid voor de Ons aangeboden vertoening van de film: “Het Heldendicht van de Roomsche Daad”’.⁵³

§5. Wat was er te zien in de film?

De film kreeg de titel HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE DAAD. EEN HALVE EEUW KATHOLIEK LEVEN. EEN FILM VAN GEESTDRIFT EN LIEFDE. De film liet dan ook zien wat de katholieken in 50 jaar bereikt hadden. In de, zestien pagina’s tellende, begeleidende brochure meldde Hermans: ‘Onze opzet was een film te maken, die in beeld zou brengen den opbloei van ons katholiek leven in Nederland op allerlei gebied. (...) Geen speel- of fantasie-film (...) maar de eerlijke weergave van de zuivere werkelijkheid, welke door iedereen om zich heen te controleeren valt. (...) Deze film (...) zou kunnen geven al wat wij, katholieken, gedurende de laatste halve eeuw op het gebied van kerkelijk leven, katholiek onderwijs, charitatieve en

sociale actie hebben mogen praesteeren'.⁵⁴ Het was dus de bedoeling van Hermans om een documentaire film te maken. De brochure verscheen na 17 februari 1929, aangezien Hermans op 17 februari 1929 schreef: 'Bij "Ars Catholica te Leiden (...) zal in den loop der volgende week een fraai geïllustreerd tekstboekje uitkomen te begeleiding van de film'.⁵⁵ (Voor het titelblad van de brochure zie de Bijlagen: 'Foto 2. Titelblad brochure "Het Heldendicht van de Roomsche Daad"'). Hermans gaf nog aan dat ze bij het maken van de film fragmentarisch hadden gewerkt en dat zij aan 'bepaalde begrenzings gebonden' waren.⁵⁶ Hij dekte zich op deze manier in voor een deel van de kritiek.⁵⁷ De brochure was onder andere verkrijgbaar tijdens de voorstellingen van de film, zoals *De Maasbode* meldde op 28 februari 1929: 'Wij maken de lezers er nog attent op, dat in de zaal verkrijgbaar zijn tekstboekjes, keurig geïllustreerd, die een verklaring en nadere aanvulling geven van de film'.⁵⁸

Hermans kreeg vrij regelmatig te horen dat er dingen misten in de film. Deze kritiek kwam vooral van verenigingen en clubs die niet in de film te zien waren. Iedere vereniging of club wilde wel in deze film opgenomen worden. Het was in de jaren tien en twintig van de twintigste eeuw heel populair om jezelf in de bioscoop terug te zien op het grote scherm.

In de brochure behandelde Hermans de inhoud van de film door middel van een uitgebreide beschrijving. De film bestond uit 5 delen, genaamd 'afdeelingen':

- Eerste 'afdeeling': *Toen wij vrij werden....*
- Tweede 'afdeeling': *Wat wij doen voor de zieken, lijdens, armen, ouden van dagen, en misdeelden des levens.*
- Derde 'afdeeling': *Liefde, die tot sociale daden dringt.*
- Vierde 'afdeeling': *Onze groote sociale priesters en voorgangers.*
- Vijfde 'afdeeling': *Zij, die zorgen moeten dat behouden blijft, wat we bereikt hebben. Pers en Staatspartij.*

Per 'afdeeling' werd ongeveer twee pagina's tekst afgedrukt, alleen bij het vierde deel wijkt dit af. Dit zijn ruim vier pagina's. Naast de tekst staan 60 afdrukken uit de film (stills) die de beschrijving van de film verduidelijken.

De film begon in deel één met een herdenking 'van onzen grooten voortrekker en emancipator *Dr. Schaepman*', naar aanleiding van de onthulling van zijn standbeeld in Tubbergen, bijna anderhalf jaar eerder op 11 augustus 1927.⁵⁹ Daarna gaf dit deel van de film onder meer weer 'hoe wij in vroeger jaren ter kerke gingen'.⁶⁰ Hermans deed dit door onder meer de St. Willebrorduskerk in Amsterdam te laten zien. De kerk in Amsterdam was modern voor die tijd, want deze zou laten zien wat 'wij op gebied van kerkenbouw de laatste vijftig

jaar hebben aangedurfd'.⁶¹ Meer kerken mocht Hermans niet laten zien, maar hij schreef nog wel 'dat zelfs de meest verlaten uithoeken des lands door de katholieke beschaving niet werden vergeten'.⁶² Als voorbeeld hiervoor gaf hij de kerk ontworpen door 'Josef Cuypers op de arme Drentsche venen van *Berger Compascuum*'.⁶³ Waarom Hermans niet meer kerken mocht laten zien is niet bekend, maar wellicht moest dit volgens de inbreng van de RKSP. Naast de kerken werd het onderwijs ook steeds moderner schreef Hermans, waarna hij het R.K. Centraal bureau voor onderwijs en opvoeding in Den Haag liet zien in de film. Ook de eerste katholieke H.B.S. in Rolduc en de katholieke universiteiten kwamen aan bod. Hermans vond het ook belangrijk om aandacht te besteden aan de koloniën van Nederland in die tijd, waar de katholieke paters goed werk deden. Kortom, deel één van de film was geheel besteed aan hoe het katholieke leven was opgebloeid in die halve eeuw.

Het tweede deel was besteed aan liefdadigheid. Volgens Hermans telde Nederland in die tijd '250 gestichten van liefdadigheid, plus honderd katholieke ziekenhuizen'.⁶⁴ Natuurlijk kwamen maar een paar ziekenhuizen en stichtingen aan bod in de film, waaronder de St. Juliana-stichting in Den Haag. Bij deze stichting werkten zusters die de taak van zieke huisvrouwen van arbeidersgezinnen overnamen. Hermans schreef over dit deel van de film, dat hieruit duidelijk werd dat de katholieken erg zelfvoorzienend waren. Zij eisten 'niet onnoodig hulp en steun (...) van Overheidswege. Zij weten op hun tijd zelf aan te pakken, zelf te doen en persoonlijke offers te brengen. (...) dit bewijst nog iederen dag de toewijding onzer vrouwelijke en mannelijke religieuzen'.⁶⁵ Ook de mindervalide katholieken werden goed geholpen, bijvoorbeeld in het 'monumentale *Doofstommen-Instituut* (...) te St. Michielsgestel, zoowel voor meisjes als jongens is op dit gebied de modelinrichting van ons land' (zie de Bijlagen: 'Foto 3. Foto 19 uit: Brochure 'Heldendicht'.').⁶⁶ Hermans schreef dat dit een speerpunt was van de RKSP. De RKSP wilde 'ijveren (...) voor de toepassing der gelijkheid ook voor dit z.g. *buitengewone* onderwijs'.⁶⁷ Ook voor de ouden van dagen werd door de katholieken zelf opvang gezorgd. 'Van katholieke zijde [werd] niet alleen van "Vadertje Staat" gevraagd en geëischt'.⁶⁸ Voor de ouden van dagen die niet goed verzorgd konden worden, 'staat het "Programma der R.K. Staatspartij" steeds een betere regeling der *Ouderdoms- en Invaliditeitsrente* voor'.⁶⁹

In deel drie werd ook aandacht besteed aan liefdadigheid, dit keer onder meer aan de opvang van 'zoowel de ongehuwde moeder als het onverzorgde kind' in de St. Anna-Stichting te 's Gravenhage.⁷⁰ Daarnaast was er in dit deel ook aandacht voor onder andere de R.K. sanatoria van het land, zoals 'het *R.K. Groene Kruis Volkssanatorium* te Horn (39) in Limburg en "*Berg en Bosch*" te Apeldoorn (40)' (zie de Bijlagen: 'Foto 4. Foto's 39 en 40

uit: Brochure 'Heldendicht'.').⁷¹ Ook de goede daden van het RKSP leiderschap onder het kabinet Ruys-Aalberse kwam nog aan bod. 'Voor Tuberculose-bestrijding werd vóór 1918 slechts 220,000 gulden uitgegeven, onder het *ministerie Ruys-Aalberse vijfmaal zooveel*'.⁷²

Het vierde deel kreeg de meeste aandacht in de brochure. Dit deel bevatte blijkbaar veel informatie en beelden die Hermans voor het katholieke leven erg belangrijk vond. Hij noemde onder andere Mgr. J.D.J. Aengenent ('Wij rekenen het ons tot plicht in dit boekje allereerst te wijzen op Mgr. J.D.J. Aengenent'), Mgr. Dr. Alph. Ariëns en Pater G. van den Elsen.⁷³ Aengenent was in die tijd bisschop van Haarlem. Ariëns was kapelaan in Enschede. Hij deed veel goed werk voor de arbeiders in het oosten van Nederland en was volgens Hermans de grondlegger van het R.K. Werkliedenverbond in die tijd. Verder was hij priester en grondlegger van de katholieke arbeiders beweging in Nederland.⁷⁴ Van den Elsen hief de verdrukking van de boerenstand op en bracht '40.000 boeren vrede en welvaart. (...) Hij heeft het keuterboertje verlost van den woeker en gewetenlooze uitzuigerspractijken'.⁷⁵ Daardoor was hij emancipator van de Noordbrabantse boerenstand.⁷⁶

Hermans toonde hierna 'hoe het arme keuterboertje vroeger leefde'.⁷⁷ In de brochure besteedde Hermans hiervoor 5 stills, dus in de film zal hier ook aardig wat tijd aan besteed zijn geweest. Daarna ging Hermans in op de boerenbonden die toen zijn ontstaan, zoals de R.K. Nederlandschen Boeren- en Tuindersbond te Den Haag. Daarna richtte Hermans zich op Mgr. Dr. Poels die goed werk deed voor de Limburgse arbeiders en mijnwerkers. In de film kwam naar voren dat hij 'nieuwe woonwijken, ja, heele nieuwe dorpen uit den grond' stampte.⁷⁸ Hermans eindigde deel vier met het militarisme in Nederland. Onder de RK bevolking in Nederland groeide volgens Hermans steeds meer de idee van de vredesgedachte. Daarom werd ook de R.K. Vredesbond opgericht, welke volgens Hermans ook 'zijn plaatsje [moest] hebben in de film'.⁷⁹

Het vijfde deel werd het kortst beschreven door Hermans. 'Deze laatste acte kon uiteraard kort zijn. Zij is slechts de toepassing en conclusie uit het vele, wat ons in de film is voorgegaan', dus in de film was dit blijkbaar ook het kortste deel. Hierin werd de 'Kath. Pers even in hoofdlijnen gememoreerd, om daarna de beeltenissen te brengen van onzen beproefden leider Mgr. Dr. Nolens en zijn getrouwen'.⁸⁰ Ook Jhr. Mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck (zeven jaar Minister-President en voorzitter van de RKSP) en oud-minister van arbeid Aalberse kwamen aan bod. De film eindigde waar hij mee begon, Dr. Schaepman. Volgens Hermans moest er, 'om de kroon op het werk van onze katholieke emancipatie te zetten', een R.K. Partijbureau opgezet worden die de naam van deze 'grooten voorganger' moest krijgen.⁸¹

De film had een duidelijk begin- en eindpunt, namelijk de voor de katholieken zeer belangrijke Dr. Schaepman. Van hieruit kwamen nog meer RK leiders en kopstukken, zoals paters en ministers, aan bod. De film toonde maar zeer mondjesmaat de gewone katholieken. Het lijkt wel of het hele roomse leven bestond uit de grote kopstukken. De film gaf – zo zou je kunnen zeggen – de ‘sterren’ van het katholicisme in Nederland weer. Hermans veronderstelde blijkbaar (en vermoedelijk onder invloed van de RKSP-leiding) dat de Nederlandse katholieken graag keken naar de eigen kopstukken, zoals het publiek ook graag keek naar de ‘sterren’ van Hollywood. Hollywood films werden vanaf ongeveer 1910 aangeprezen door middel van de bekende sterren. Men ging naar de film om een bepaalde ster te zien, niet per sé om naar de film te gaan. Het was voor de filmmaatschappijen dan ook erg winstgevend om een ster onder contract te hebben, omdat deze voor elke film voor een gegarandeerd kassucces zouden zorgen. Wat voor een nog grotere bekendheid van de sterren zorgde waren de zogenaamde ‘fan magazines’, waarin de sterren regelmatig te zien waren. De meeste kopstukken die Hermans liet zien in zijn film werden geportretteerd als een soort van helden: Pater G. van den Elsen die de Brabantse boeren redde van de ondergang en Mgr. Dr. Poels die voor de Limburgse mijnwerkers zorgde. Hermans en de RKSP verwachtten blijkbaar dat deze katholieke sterren voor net zo’n succes zouden zorgen als de Hollywood sterren dat gewoonlijk ook deden.

Uit de beschrijving van Hermans blijkt overigens dat de RKSP waarschijnlijk veel invloed heeft gehad op de inhoud van de film. Regelmatig stipte Hermans aan dat de RKSP goed werk deed voor de katholieken in Nederland. Ook komt duidelijk naar voren dat de katholieken de Nederlandse staat niet persé nodig hadden om voor zich zelf te zorgen. Dit feit zou het eventuele niet katholieke publiek (of in ieder geval de niet-RKSP stemmers) kunnen overtuigen toch op de RKSP te gaan stemmen. Ook haalde Hermans veel van zijn ideeën voor de film waarschijnlijk van Willy Mullens, de man met wie hij samen werkte bij de film ADORO-TE. Mullens was vanaf 1910 directeur van de firma Haghe film, welke zich richtte ‘op de produktie van documentair materiaal voor de nationale markt’.⁸² Mullens maakte onder andere documentaire films voor het bedrijfsleven, de regering en de lagere overheden. Vanaf 1919 besloot Mullens tot ‘het in-beeld-brengen van heel Nederland’ door middel van films, wat het ‘Nederlandsch Archief’ opleverde.⁸³ In deze films toonde Mullens verschillende gemeentes in Nederland. Ook ging Mullens vaak naar het buitenland, bijvoorbeeld naar Nederlands-Indië, om films te maken.⁸⁴ Hermans had nog niet zoveel praktijkervaring in het film maken en leerde waarschijnlijk heel veel van Mullens tijdens het maken van ADORO-TE. Het kan dus heel goed mogelijk zijn dat Hermans HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE

DAAD in hoge mate heeft afgekeken van Mullens manier van het in beeld brengen van het gewone leven.

§6. Vertoning van Het Heldendicht van de Roomsche daad.

6.1 Première

De Morgen meldde op maandag 21 januari 1929 dat de vertoningen van de film in februari 1929 zouden beginnen. ‘Aan de muzikale begeleiding zal groote zorg besteed worden, terwijl nog overwogen wordt bij de film toepasselijke liederen te zingen’. De film zal ‘ongetwijfeld een uitbundig succes (...) ten deel vallen’.⁸⁵ *Het Centrum* meldde op 24 januari 1929 dat de eerste kopie van de verkiezingsfilm op 4 februari 1929 klaar zou zijn. Op die datum was door het dagbestuur van de RKSP besloten ‘een eere-vertooning uitsluitend voor pers en genodigden te geven in de groote zaal van “De Twee Steden” te ’s Gravenhage’. Voor de vertoning waren uitnodigingen verzonden en zonder ‘zulk een officieele uitnodigingskaart zal niemand tot deze vertoening worden toegelaten’.⁸⁶ Wie waren er dan aanwezig bij de première? Volgens *De Maasbode* van woensdag 6 februari 1929 waren onder andere de volgende personen aanwezig: ‘de Hoogerw. Deken met verschillende geestelijken, de Eerste Kamerleden J.N.J.E. Heerkens Thijssen en O.M.F. Haffmans en de Tweede Kamerleden mr. P.J.M. Aalberse, Ch. L. v.d. Bilt, G. Bulten, dr. L.N. Deckers, A.H.J. Engels, G.K. Kampschoër, dr. L.G. Kortenhorst, L.J. Kuiper, A.J. Loerakker, mr. J.R.H. van Schaik, het lid van Ged. Staten van Zuid-Holland H.J. Borghols, wethouder Quant, tal van leden van de Provinciale Staten en de Haagschen Gemeenteraad’.⁸⁷ Uit deze lijst komt naar voren dat er voornamelijk belangrijke gasten waren uitgenodigd voor de première. Toch waren er ook critici uitgenodigd, aangezien er aardig wat recensies van de première zijn verschenen. *De Maasbode* gaf in zijn verslag natuurlijk alleen weer wie zij belangrijk vonden om te vermelden. De lijst van bezoekers was langer dan de lijst die *De Maasbode* publiceerde, maar wie verder bij de première aanwezig was is niet bekend.

Volgens *Het Centrum* van 9 februari 1929 waren de genodigden in ‘groote getale’ opgekomen. De eerder genoemde J.N.J.E. Heerkens Thijssen (hij verving de voorzitter van het Dagelijks Bestuur van de RKSP volgens deze krant) hield een inleidend woord, waarna Hermans zelf kort het woord nam. ‘De vertoening (...) werd opgeluisterd door muzikale begeleiding en een goed koortje’. Hermans gaf nog aan ‘dat het fragmentarisch werk is. (...) Een *volledig* beeld van de “Roomsche daad” geeft de film niet. Maar (...) toch genoeg’.⁸⁸

6.2 Keuring

Natuurlijk moest de film gekeurd worden voordat hij verder vertoond kon gaan worden. Het originele keuringsrapport van de film is bewaard gebleven in het Nationaal Archief te Den Haag. Bij het rapport wordt een getypt document met daarin de inhoud van de film bewaard. Dit document geeft puntsgewijs de inhoud van de film weer, maar geeft hierbij minder informatie dan de eerder genoemde brochure uit 1929 geschreven door Hermans. De film werd gekeurd op 21 februari 1929 door de Centrale Commissie voor de Filmkeuring. De keuring werd aangevraagd door A.H. Boekraad uit Leiden. De film werd goedgekeurd en mocht worden bezocht door iedere leeftijd. De officiële keuringsuitslag was ‘toegelaten voor den leeftijd van a) beneden 14 jaar’.⁸⁹

Ondanks de goedkeuring werd de film niet overal vertoond. *De Tijd* van woensdag 20 februari 1929 meldde: ‘de Kath. film “Het Heldendicht ...” zou worden vertoond, óók in de bioscooptheaters van de zuidelijke provincies. Echter heeft de Ned. Bioscoopbond aan zijn leden deze vertooning verboden’.⁹⁰ Dit bericht was ook te vinden in *De Morgen* van vrijdag 22 februari 1929. *De Limburger Koerier* van 20 juni 1929 meldde dat de film niet in de zaal van de Cinema Royal ‘mag vertoond worden als zijnde “n i e t n e u t r a l”’.⁹¹ Op vrijdag 21 juni 1929 meldde *De Maasbode* daarover dat de Cinema Royal bioscoop in Lutterade (Zuid-Limburg) de film niet mocht vertonen. De film zou vertoond gaan worden voor de Katholieke Kiesvereniging. ‘Bij onthouding van dit verbod, zal de bioscoop als lid van den bond geschorst worden!’.⁹² Waarom dit verbod opgelegd werd door de NBB is niet precies bekend. Zeer waarschijnlijk heeft het te maken gehad met het conflict dat er bestond tussen de NBB en de katholieke nakeuring. Uit een brief uit het archief van de ‘Vereeniging van Noordbrabantsche en Limburgsche gemeenten voor gemeenschappelijke filmkeuring’, gedateerd op 29 januari 1929, blijkt dat NBB een verbod legde op de vertoning van 'Het heldendicht', vanwege de ‘ongemotiveerde maatregelen’ van de keuringsvereniging.⁹³ In de brief werd de K.S.A. (als verhuurder van deze en andere films ook lid van de NBB) verboden de film te leveren aan alle gemeenten die waren aangesloten bij de keuringsvereniging. De meeste steden onder de rivieren waren aangesloten bij een dergelijke vereniging, dus kon de film aan een flink aantal bioscopen niet geleverd worden.

6.3 Verdere vertoning

De film draaide in de maand volgende op de première in de grote steden in redelijk prestigieuze zalen. In Amsterdam werd de film op 24, 25, 26, 27 en 28 februari 1929 vertoond in Carré om 8.15 uur ‘s avonds. Al ruim een maand tevoren, op 19 januari 1929 wist *Het*

Centrum te melden dat de vertoning in Amsterdam verzekerd was van medewerking ‘van het orkest, dat eertijds op zoo verdienstelijke wijze de film van het Eucharistisch Congres, de bekende ADORO-TE film heeft begeleid.⁹⁴ Een dag voor de Amsterdamse première, op 23 februari 1929, meldde *Het Centrum* dat de film ingeleid zou worden door kapelaan W. Bosch en verder was er ‘ter opluistering [het] groot orkest onder leiding van den heer Jan Groot, [en] zangillustratie van het bekende radiokoor van den K.R.O’.⁹⁵ De toegangsprijzen liepen uiteen van f.0.50 tot f.2.50. Hierbij waren ‘belasting, vestiaire en auteursrechten inbegrepen’.⁹⁶

Gelijktijdig met de vertoning in Amsterdam was in Den Haag de film te zien in de grote zaal van de dierentuin op 24, 25, 26 en 27 februari 1929, in Rotterdam was dit in de grote Doelenzaal op 28 februari, 1, 2, 3, 4 en 5 maart 1929.⁹⁷ In Rotterdam werd vermoedelijk de kopie van de film vertoond die ervoor in Den Haag vertoond was. Voor de vertoningen in Rotterdam konden affiches worden opgehangen in winkels, aldus *De Maasbode* van zondag 24 februari 1929: ‘Katholieke winkeliers, te Rotterdam, die in hun magazijnen nog een affiche zouden willen ophangen, kunnen desgewenscht een exemplaar bekomen bij Lichtenauer’s bespreekbureau, Zuidblaak’.⁹⁸ De kosten voor de voorstellingen in Rotterdam waren volgens het *NRC* van 2 maart 1929 ‘f 1.50, f 0.90 en f 0.50 (plus bel.)’, waarbij opvalt dat de duurste prijzen in Rotterdam maar liefst een gulden goedkoper waren dan de duurste plaatsen in Amsterdam!⁹⁹

Een kleine anderhalve maand na de eerste draaiperiodes in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam vond op 15 april 1929 nog een voorstelling van de film plaats in Voorburg, in het Verenigingsgebouw aan de Heerestraat. ‘Onder de aanwezigen bevonden zich (...) verschillende (...) plaatselijke geestelijken, verder wethouder van de Griendt en de raadsleden de Greef en mevr. Koene’. De gehouden collecte tijdens de pauze leverde f 73.50 op.¹⁰⁰ Vervolgens kwam de rest van het land aan de beurt om de film te zien. Hij draaide onder andere in Enschede op 24, 25 en 26 april 1929 en in Bussum op 24 april 1929.¹⁰¹ Daarna duurde het weer ruim een maand voordat de film in de weken vóórafgaand aan de verkiezing van 3 juli 1929 nog enkele malen werd vertoond, zij het in kleinere zalen dan tijdens de eerste periode van vertoning. In Amsterdam werd de film toch nog minstens 6 keer vertoond, namelijk op 12, 14, 17, 18, 19 en 21 juni 1929, respectievelijk in Jeugdhuis Polderweg, St. Andreaspatroonaat, Cornelius Broerehuis, Aula St. Ignatiuscollege, R.K. Militaire Vereniging en Schinkelhaven.¹⁰²

In Rotterdam werd de film nog vijf of zes keer vertoond. De eerste twee voorstellingen waren op maandag 10 en dinsdag 11 juni 1929 in de schouwburgzaal van de Sint Jozef Gezellenvereniging, Stationsplein 10. Op woensdag 12 en donderdag 13 juni 1929 werd de

film vertoond in het 'vereenigingsgebouw aan het Afrikaanderplein, waarna zij Vrijdag weer op het Stationsplein terugkeert, ten afscheid (...) De toegangsprijzen zullen overal slechts zijn vijftien cents'.¹⁰³ De prijs die hier genoemd werd is aanmerkelijk lager dan de prijzen die eerder in Amsterdam en Rotterdam genoemd werden. Het is opmerkelijk dat de film begin juni al voor het laatst draaide in Rotterdam, aangezien de verkiezing nog ruim drie weken op zich zou laten wachten. Het hoogtepunt van de verkiezingspropaganda moest dus nog komen. Dit is een reden om te denken dat de film eigenlijk al was afgeschreven als belangrijk propagandamiddel.

De voorstellingen in Rotterdam van begin juni waren erg succesvol, de opmerkingen over het bezoek liepen van 'de zaal was flink bezet' tot 'uitverkochte zaal'. Op woensdag 12 juni 1929 meldde *De Maasbode* dat het bestuur van 'Recht en Orde' maatregelen had getroffen voor een derde vertoning op het Afrikaanderplein op zaterdag 15 juni (in totaal zou het aantal voorstellingen dan dus op zes komen). Deze laatste voorstelling ging blijkbaar niet door, aangezien *De Maasbode* op woensdag 19 juni 1929 meldde dat 'de vijf vertoningen van de verkiezingsfilm (...) een groot succes' waren.¹⁰⁴ Over deze voorstellingen meldde *De Maasbode* op 13 juni nog 'dat het wenschelijk is, dat vooral volwassenen de rolprent komen zien. Vroegtijdige scholing der jeugd is op prijs te stellen, doch kiezeressen en kiezers gaan voor!'¹⁰⁵ Met andere woorden: de jeugd heeft even pech gehad, nu mag de film alleen nog gezien worden door de echt belangrijke mensen; zij die voor de overwinning van de RKSP kunnen zorgen. Er zijn grofweg drie vertoningsperioden te onderscheiden: eind februari, de tweede helft van april en tenslotte vanaf de tweede week van juni en begin juli. Dit roept de vraag op in hoeverre de film tijdens de verkiezingscampagne door de partij al was afgeschreven als belangrijkste bestanddeel van deze campagne die pas enkele weken voor de verkiezing echt van start ging. In de vergadering van 23 en 24 november 1928 was de film immers als eerste genoemd als propagandamiddel. Pas daarna werden de andere verkiezingsacties vermeld.

Op 18 juni 1929 meldde *Het Centrum* dat de film tot 11 juni 1929 al 375 maal vertoond was. Dit vertelde de Partij-secretaris Frans Teulings, in een uiteenzetting voor 'den Radio-omroep op zaterdag 15 juni 1929. Vóór het einde van den verkiezingsveldtocht zullen wij de 450 avonden halen'.¹⁰⁶ Die 450 voorstellingen werden inderdaad gehaald, zo blijkt uit *De Maasbode* van 3 juli 1929, waarin een verslag te vinden is van de radio rede van RKSP-kopstuk Ruys de Beerebrouck.

§7. Kritiek

7.1 Kritiek op de titel

Nog voordat de film überhaupt voor de eerste keer vertoond was, kwam er van verschillende kanten al kritiek op de titel. Het is verwonderlijk dat deze kritiek nu pas opkwam aangezien in de Partijraadsvergadering van 23 en 24 november 1928 ook al de zin ‘heldendicht der Roomsche daad’ naar voren komt.¹⁰⁷ Volgens Uit het rijke Roomsche Leven lokte de titel alleen al ‘vrijwel algemeen in het Zuiden kritiek uit’.¹⁰⁸ Niet alleen uit het zuiden van Nederland kwam kritiek, ook een Amsterdams katholiek tijdschrift als *De Gemeenschap* leverde kritiek. Hermans gaf op de geleverde kritiek zijn eigen visie in zijn (bijna) wekelijkse, zondagse column ‘Hors d’oeuvre’ (ook wel Weekpraatje genoemd), waarin hij het dagelijkse leven besprak. Zo ontstond een soort van briefwisseling tussen de verschillende dag- en maandbladen en Hermans zelf. In de kritiek is een duidelijk verschil op te merken tussen reacties uit het noorden/westen van Nederland en de reacties uit het zuiden.

In *De Tijd* van dinsdag 22 januari 1929 schreef een niet bij naam genoemd “medewerker uit het Zuiden” dat hij geen vrede kon hebben met de titel en stelde voor er ‘Katholieke Propagandafilm’ of ‘de Katholieke Daad’ van te maken. Hij vond de titel ‘weinig elegant’.¹⁰⁹ De film zelf wenste hij niets dan goeds toe. Verder vroeg deze persoon zich af waarom ‘men in de Noordelijke provincies van ons land zo halsstarrig vasthoudt aan het woord “Roomsche”, in plaats van gewoonweg het over de geheele wereld gangbare “Katholiek” te gebruiken’.¹¹⁰ De kritiek die deze persoon had, was gebaseerd op de allereerste officiële aankondiging van de komst van de film in de kranten.

Hermans reageerde in *De Maasbode* van zondag 27 januari 1929 (‘Hors d’oeuvre’) op deze eerste kritiek in *De Tijd*. Hij vond dat deze ‘men’, zoals hij de anonieme schrijver noemde, geen verstand had van de cinematografie (‘“Men” is waarschijnlijk een heel zakelijke en nuchtere publicist, hij zal een goed boek kunnen schrijven’), want ‘de titel van een film moet nu eenmaal wat fascinerends en suggestiefs zijn, een filmtitel moet nu eenmaal tot de groote massa spreken’. Hermans zei dat hij zichzelf in ieder geval niet wilde ‘poseeren als een ‘heldendichter’, zoals wijlen Lodewijk de Koning’.¹¹¹ Bij het gebruik van ‘Heldendicht’ dacht Hermans zelf ‘aan het verborgen heroïeke leven onzer geloofsgenooten’. Het grote publiek zou volgens Hermans nog versteld staan van de grote aantallen ‘stille helden’ die er bestonden. Hij hoopte dat het publiek bij het zien van de film beseftte dat er wel degelijk van ‘heldendicht’ gesproken kon worden. Hermans zei ook nog dat hij het woord ‘propaganda’ zelf weinig elegant vond.¹¹²

Hermans kwam in hetzelfde stuk van 27 januari 1929 voor zijn gebruik van het woord ‘Roomsche’ in het verweer. Hij meende dat hij ‘ook hierin niet zwaar gezondigd’ had. De film begon met Schaepman (volgens Hermans een noordelijke Nederlander, of ‘boven-Moerdijks’ zoals hij het noemt), ‘dan meen ik mij toch in veilig en goed gezelschap te weten’. Schaepman ‘bediende zich bij voorkeur van het woordje ‘Roomsche’” bijvoorbeeld in zijn brochure Roomsche recht tegen Protestantsch verweer (uit 1892). Daarna citeerde Hermans nog enkele zinnen met daarin ‘Roomsche’ uit Menschen en boeken (gepubliceerd tussen 1883 en 1903). Ook Busken Huet werd door Hermans geciteerd: ‘Thijm is R o o m s c h tot in hart en nieren’. Hermans concludeerde: ‘Historisch is R o o m s c h en katholiek identiek. Ook theologisch zag Hermans geen probleem: ‘men is Roomsche en katholiek, omdat men het eene evenmin zonder het andere kan wezen, als Hollander te wezen zonder “Nederlander”’. Ook in het Zuiden werd het woord ‘Roomsche’ gebruikt. Hermans haalde een publicatie van Dr. H.A. Poels (een echte Zuiderling, zoals ‘men’ zelf) aan: Critiek en Traditie of de Bijbel voor de Roomschen. Deze publicatie dateerde uit 1899.¹¹³

Op dinsdag 29 januari 1929 citeerde *De Tijd* een publicatie uit *De Residentiebode*, waarin Hermans’ verdedigende woorden in *De Maasbode* werden beantwoord. De auteur vond ondermeer dat de voorbeelden die Hermans aanhaalde niet erg ter zake waren, ‘wijl ze van heel ouden datum zijn’ en juist bij deze kwestie waren data van belang.¹¹⁴ Volgens *De Residentiebode* was ‘Roomsche’ vroeger vooral om aan te geven dat men met Rome en de Paus verbonden was. Volgens *De Residentiebode* noemden de Protestanten zichzelf in de jaren twintig ook katholiek. De echte katholieken noemden zij ‘Roomsche’, zodat de protestanten het woord ‘katholiek’ zelf konden gebruiken. Het was volgens *De Residentiebode* dus belangrijk dat de katholieken gewoon ‘katholiek’ gebruikten om naar zichzelf te verwijzen en aldus de protestanten te beletten zich de term toe te eigenen. Het was daarom volgens de schrijver in *De Residentiebode* niet verwonderlijk dat er kritiek kwam op de titel van de film. *De Tijd* zelf voegde daar aan het einde van het stuk nog de opmerking aan toe dat de politieke partij, ‘Katholieke’ Staatspartij werd genoemd en dat in het partijreglement van deze partij ook over ‘katholiek’ werd gesproken. *De Tijd* snapte dan ook niet dat de titel van de film niet op één lijn gebracht kon worden met de Staatspartij en haar reglementen. Opvallend hierbij is overigens dat deze partij zich wel degelijk ‘Roomsche’ Katholieke Staatspartij noemde. Maar dat terzijde.

Ook H.A. Poels *himself* reageerde op de reactie van Hermans van 27 januari 1929.¹¹⁵ Hij deed dit in *De Tijd* van 1 februari 1929. Hij vond dat een publicatie van dertig jaar eerder (Critiek en Traditie of de Bijbel voor de Roomschen), ‘een vóór dertig jaren door mij

geschreven brochure', geen vergelijkingsmateriaal meer kon zijn.¹¹⁶ Hij probeerde in dit stuk gelijk een legende de kop in te drukken die met het verschijnen van dit boekje samenhang. Volgens Uit het rijke Roomsche Leven (uit 1970) bevatte dit artikel 'ook voor zijn biografie enkele prikkelende onthullingen'.¹¹⁷ Volgens Poels zagen zijn lezers hem vanaf de publicatie van zijn brochure 'met een blos van schaamte op de wangen'.¹¹⁸ Poels deed hierna een verhaal over hoe hij naar Rome toog om daar een bezoek te brengen aan de Paus en hoe hij tot 'jongste kapelaan in Venlo werd benoemd'.¹¹⁹ *De Morgen* citeerde op 5 februari 1929 hetzelfde stuk van Poels met de mededeling 'Wij hadden den indruk, dat dit ironisch bedoeld was door den schrijver van het Weekpraatje in verband met het woord "Roomschen" in den titel. Mgr. Poels heeft dit echter ernstig opgevat (...)'.¹²⁰

Ook *De Nieuwe Koerier* reageerde op de titel. Zij deed dit op zaterdag 2 februari 1929 in een stuk, dat *De Tijd* citeerde op maandag 4 februari 1929. Volgens deze krant is het voor Hermans een 'oratio pro domo' geworden, oftewel een pleidooi in eigen belang. Daarom dacht deze krant dat Hermans probeerde om een oplossing te vinden voor het probleem door te verwijzen naar onder andere Conrad Busken Huet. Maar, zo schreef *De Nieuwe Koerier*, 'wij meenen, dat wij in deze kwestie in geen geval moeten zoeken buiten het katholieke kamp'. *De Nieuwe Koerier* schreef dit omdat Busken Huet, voordat hij redacteur en literator werd, een aantal jaren predikant in de Waalse kerk was; een protestant dus. Volgens *De Nieuwe Koerier* hadden de termen 'Roomsche' en 'katholiek' niet dezelfde betekenis en het blad gaf aan een voorkeur te hebben voor het gebruik van 'katholiek'. Verder stelde het voor de titel HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE DAAD in Limburg niet te gebruiken. 'Wil men in het noorden (...) zich Roomsche blijven noemen, wij kunnen er ons niet tegen verzetten', maar in het zuiden mocht deze naam niet ingeburgerd raken volgens *De Nieuwe Koerier*. De protestanten zouden de katholieken daar al het recht op het gebruik van het woord 'katholiek' betwisten, dus wilden zij niet 'Roomsche' genoemd worden door mensen uit het noorden. Maar niet alleen het 'Roomsche' was niet goed, 'ook het woord heldendicht zou voor breede lagen onder kiezers –waarvoor de film op de eerste plaats bestemd is – uitleg noodig hebben'. Blijkbaar konden de Limburgers zich volgens *De Nieuwe Koerier* geen voorstelling maken van een heldendicht in een film. Dit werd echter niet verder uitgelegd in de krant.¹²¹

Kennelijk kreeg men er bij *De Tijd* plezier in Hermans op de huid te zitten, want op zaterdag 2 februari 1929 haalde het blad weer een andere krant aan dat zich over de woordenstrijd tussen 'pro-Roomschen' en 'pro-katholieken' had uitgelaten. Dit maal was het 't *Overijsselsch Dagblad*. Volgens dit blad praatte men in het zuiden 'alleen bij vergissing of importatieve suggestie ooit van Roomsche, een woord dat iederen Brabanter en Limburger –

ook, denken wij, dr. Poels, (...) – op stuk van zaken onaangenaam en leelijk in de ooren klinkt’. Deze krant schreef verder nog dat Christen hun naam en katholiek hun bijnaam was. ‘Roomsche worden wij tenslotte door de Protestanten met opzettelijke kleineering genoemd’.¹²²

Het vuurtje werd nog verder aangewakkerd toen *De Morgen* op maandag 4 februari 1929 zelfs een artikel op de voorpagina aan de kwestie rondom de titel van Hermans’ film wijdde. Het blad citeerde daarin de *Nieuwe Tilburgse Courant*, waarin ene dr. A geschreven had dat over ‘dat Roomsche –’t klinkt ’t sappigst wanneer men er ’t echt Hollandsche Roomsche van maakt – is al veel te doen geweest’.¹²³ Verder stond in dit artikel hetzelfde als in het *Overijsselsch Dagblad* van 2 februari (zie boven). Het zou kunnen dat dr. A dit stuk ook naar het *Overijsselsch Dagblad* heeft gestuurd, maar misschien is het aannemelijker dat één van de twee kranten geen bronvermelding vermeldde.

Zoals eerder gemeld vond de première van de film plaats op 4 februari 1929. Volgens Van der Plas in *Uit het rijke Roomsche Leven* vond deze première ‘intussen zonder stoornis plaats’.¹²⁴ De kritieken die de film zelf kreeg staan hieronder, in §7.2 ‘Kritiek op de film’.

Op zondag 10 februari 1929 reageerde Hermans in zijn ‘Hors d’oeuvre’ weer op de kritiek op de titel. ‘Een week van emotie hebben wij achter den rug’, schreef hij. Hij kwam nog even terug op het ouderwetse ‘Roomsche’. Hij schreef dat hij op de première avond had verteld dat ‘ik niet op leven en sterven gehecht ben aan dat woordje “Roomsche”. Maar moest er daarom eigenlijk zooveel spektakel gemaakt worden’. De kritiek dat Hermans verwees naar publicaties uit 1899 en 1893-1903 beantwoordde hij als volgt. ‘Ik zelf ben ook al van een jaar of dertig, veertig terug, vandaar dat ‘k bij dat woordje “Roomsche” ben opgevoed, en dat je ’t dan niet zoo gauw meer los laat’. Hermans beschreef daarna nog twee argumenten die zijn standpunt verdedigden. Volgens Hermans noemde Kardinaal Van Rossem zichzelf in die tijd nog steeds ‘Kardinaal der heilige R o o m s c h e kerk’. Daarnaast had *De Katholieke Illustratie* (volgens Hermans was deze niet meer modern, of zoals hij het zelf schreef: ‘ook niet meer van vandaag of gisteren’) een rubriek genaamd ‘Uit het rijke R o o m s c h e leven’. Hermans had nog een derde troef achter de hand, waar hij over schreef dat deze ‘natuurlijk zeer modern en actueel’ was. Het was een ander geïllustreerd periodiek (waarschijnlijk de *Illustratie voor het Katholieke Huisgezin*) dat werd gedrukt op dezelfde persen als *De Morgen*, uitgegeven door de N.V. boekdrukkerij “Helmond”. Ook hierin was een rubriek te vinden, genaamd ‘Van R o o m s c h e kracht en schoonheid’. Daarnaast gaf Hermans nog een sneer naar *De Tijd*. ‘In hetzelfde nummer, in hetzelfde blad, op dezelfde lijn, waar “De

Tijd” schrijft, dat Pater Hermans niet langer moet tegenspartelen, gewaagt zij zelf van de “R o o m s c h e Studentendag”¹²⁵.

Hermans ging op 10 februari 1929 ook nog in op de kwestie met Poels. Hermans vond dat Poels, zelfs na alle drukte die eromheen is geweest, ‘zou moeten erkennen, dat ook hij in den titel van zijn boek het woord “voor den Roomschen” had gebruikt’. Hermans schreef daarna dat ‘wij leeren en belijden nog altijd dat de Roomsche-Katholieke kerk de eenige en ware kerk is (...) in de laatste halve eeuw is R o o m s c h -katholiek voor ons een eertitel geworden’. Dit alles schreef hij om aan te tonen ‘dat ik maar niet zoo onbezonnen uit gewoonte of sleur den titel voor de film heb gekozen. “Het Heldendicht” is nu al geaccepteerd, de R o o m s c h e daad zal er geen kwaad aan doen’.¹²⁶

Op Aswoensdag, 13 februari 1929, reageerde *De Morgen* weer op Hermans’ kritieken. *De Morgen* gaf aan dat ze eigenlijk niet zo veel tijd meer wilden besteden aan ‘den titel van de verkiezingsfilm der katholieke (nièt: Roomsche) Staatspartij. Maar aangezien Pater Hyacinth Hermans nog wat tegenspartelt en nu (...) ook de Illustratie voor het Katholieke Huisgezin en de Katholieke Illustratie á décharge laat optreden, moeten we er toch nog even op terugkomen’. De schrijvers van het artikel vonden dat het niet moest gaan over ‘debat-handigheidjes, maar om de zaak zelve’. Zij wilden helemaal niet het woord ‘Roomsche’ uit het ‘vocabularium’ schrappen, maar enige bedenkingen bij dit woord moesten er volgens dit blad toch wel zijn. Zij hoopten dat er de volgende keren ‘rekening wordt gehouden met wat in de katholieken gewesten van ons land wordt gedacht en aangevoeld’. Aan het eind van het stuk wensten ze de film nog veel succes toe.¹²⁷

In *De Morgen* van 23 februari 1929 meldde een redacteur van *Het Katholiek Schoolblad*, H.G. de Boer, dat zij al jaren de voorkeur gaven aan de term katholiek boven de term Roomsche. Alleen de niet-katholieken zouden de katholieken als Roomsche bestempelen.¹²⁸ Niet alleen werd er kritiek geleverd, er waren ook mensen die dachten dat ze het beter gedaan zouden hebben. In *De Gemeenschap* van februari/maart legde Albert Kuyle een ‘te construeeren draaiboek’ aan zijn lezers voor. In dit draaiboek van 110 scènes zijn heel veel close-ups te vinden. De film moest volgens Kuyle beginnen met de zolder van een uitgeverij en boeken van ‘Thym’.¹²⁹ Ook het standbeeld van Schaepman mocht niet ontbreken, maar moest wel van onderaf gezien worden. Ook wilde Kuyle zelf in de film voorkomen. Hij deed dit in scène ’57. Albert Kuyle en Albert Helman in rok=costuum met cylin=der’.¹³⁰ Ook een close-up van Kuyle is te vinden in het draaiboek. Na het beschrijven van het draaiboek vroeg de auteur zich af wie er groter was, Hermans of Eisenstein? ‘(Wij weten nu al zeker: de kerk is groter dan de Sowjet)’.¹³¹ Desondanks geloofde de auteur van

het draaiboek in de kwaliteiten van Hermans: 'Ik begrijp nu dat deze moeite nutteloos was. (...) wij zijn wèl tevoren overtuigd van de filmische mogelijkheden voor een katholiek regisseur'. Maar Kuyle gaf nog wel aan dat hij de film toen nog niet gezien had.¹³² Wellicht had hij na het zien van de film wel anders gereageerd. Het is trouwens opvallend dat Kuyle zo reageerde op Hermans, want volgens Ansje van Beusekom in Kunst en Amusement, waren zij collega's bij *De Maasbode*.¹³³

7.2 Kritiek op de film

Na de première op 4 februari 1929 verschenen verscheidene kritieken over de film zelf in de kranten. Volgens *De Tijd* van 5 februari 1929 waren alle aanwezigen bij de première tevreden over de film. *De Tijd* twijfelde er niet aan of 'deze film zal zeer veel bijdragen tot den groei van de R.K. Staatspartij'.¹³⁴ *De Morgen* meldde op 6 februari 1929 dat als ze het werk 'billijk willen beoordelen', dan moest er rekening gehouden worden met de omstandigheden waarin de film was gemaakt. 'De schrijver van het scenario (...) was vrijwel *genoodzaakt* zich te beperken tot filmopnamen van onze kerken, kloosters, onderwijsinstellingen, ziekenhuizen en sociale instellingen'. *De Morgen* zag het verband tussen deze instellingen en het werk van de RKSP niet, maar de schrijvers benadrukten dat de auteur van het scenario hier geen blaam trof. De tijd was hier te kort voor; er zou heel veel onderzoek van deskundigen voor nodig zijn om het scenario historisch te laten kloppen. Binnen de tijd die ervoor stond 'heeft pater Hermans bereikt wat er te bereiken was'. Maar *De Morgen* gaf ook kritiek. Men vond het 'meer bewegende lantaarnplaatjes dan een film. (...) Ook in landen waar geen politieke Katholieke Partij bestaat, zou men zulk een film van katholieke instellingen kunnen te zien geven'.¹³⁵

De Maasbode van 6 februari 1929 was positief en meldde: 'Het is een mooie film, goed geënceneerd, die ongetwijfeld trekken zal. Heel Katholiek Nederland moet deze les van wat wij gemaakt hebben in 50 jaar en wat we behouden willen gaan zien'. De recensent van *De Maasbode* vond de film misschien ook wat lang, maar wat er dan uit zou moeten, gaf de recensent niet aan, 'maar er zijn deelen die zeker bekort kunnen worden. De film zou daardoor aan aantrekkelijkheid winnen'.¹³⁶

Het Centrum schreef op 9 februari 1929: 'de vertooning (...) vond een sympathiek onthaal en wekte herhaaldelijk applaus. De eenige aanmerking, die wij hoorden maken, was, dat zij wat lang duurde, hetgeen inderdaad 't geval was'. Het leek *Het Centrum* nodig om 'eenige coupures' aan te brengen, 'wat ons voor enkele tafereelen zelfs gewenscht lijkt'.¹³⁷

In het ‘weekpraatje’ van 10 februari 1929 in *De Maasbode* reageerde Hermans voor het eerst op kritieken over de film zelf. Hij zei dat er een wonder was geschied. ‘De film zelf is ongedeerd gebleven, alhoewel een enkele “lion” uit zijn aard wat grimmig deed en nog een jong welpje wat dartel’. De recensie die Hermans het meest opbeurde kwam uit het *Overijsselsch Dagblad* dat zijn recensie eindigde met: ‘Wie nu nog moppert is een zuurpruim’. Aan het eind van het ‘weekpraatje’ reageerde Hermans met een melancholisch en redelijk dramatisch ‘laten wij nu eens niet mopperen, en gezamenlijk trachten naar wat met de film bereikt kan worden, aan welks samenstelling ik met liefde een brok van mijn gezondheid en nog resterende levenskracht heb geschonken’.¹³⁸

Helaas voor Hermans, dit bleek te veel gevraagd. Op 23 februari 1929 publiceerde *Het Vaderland* een heel negatieve recensie, geschreven door Luc Willink, de vaste recensent van *Het Vaderland*. Willink probeerde de film buiten zijn politieke verband te zien, maar kwam daar niet onder uit. Het onderwerp zou ‘een zéér sterk sprekende film (...) kunnen opleveren’. Maar volgens Willink is er niets van ‘dit groote werk terecht gebracht’. Het was een ‘buitensporig lange rolprent’ en ‘een lichtbeeld zonder licht’, maar ‘niet alleen was er geen licht, maar er was ook geen vakkennis. Maar dan ook geen grein. De film brengt voor driekwart: gevels’. Deze gevels zouden ook veel te lang in beeld zijn. Zo lang dat ‘de toeschouwer voor de variatie zijn blikken ervan afwendt, een omkijkt, of gaat tellen, hoeveel mensen voorbij fietsen’. Verder stond de film bol van ‘technische fouten’ en was er van regie ‘a b s o l u t g e e n s p r a k e’. Willink eindigde zijn recensie met de woorden: ‘ik heb nog nooit zóó’n slechte film gezien’.¹³⁹ Eén troost was er voor Hermans: *Het Vaderland* was geen katholieke krant en dus kwam deze harde kritiek niet – zoals eerder – uit eigen kring. Vandaar wellicht dat Hermans niet in *De Maasbode* reageerde op de kritiek van Willink.

Op 24 februari meldde Hermans in zijn ‘Hors d’oeuvre’ dat de vertoningen in de grote steden van start zouden gaan. Hermans citeerde ‘het Weekblad “de Katholieke Vrouw” (...): “Dit heldendicht moet gehoord en gezien worden in alle steden en dorpen van ons vaderland”. Wij zijn wel in afwachting of ons katholieke volk aan deze roepstem zal gehoor geven?’.¹⁴⁰

Op 25 februari 1929 drukte *De Tijd* onder het kopje ‘Amsterdam’ een positieve aankondiging van de vertoningen van de film in Carré af. Hierin werd onder meer geschreven dat de pers enthousiast was, ‘overall waar Het Heldendicht van de Roomsche Daad opklonk onder het snorren van het projectieapparaat’. Dit was misschien niet geheel naar de waarheid, maar bemoedigend voor Hermans was het wel. Ook werd in dit stuk een link gelegd met de verkiezingen waarvoor de film was gemaakt: de beelden die getoond werden in de film

zouden ‘ons [katholieke Amsterdammers] moeten bezielen, nu over eenige maanden weer een daad gevraagd wordt: een echt katholieke daad’.¹⁴¹ Deze ‘echt katholieke daad’ sloeg natuurlijk op het uitbrengen van een stem op de RKSP op 3 juli 1929. Het was immers belangrijk dat de RKSP zoveel mogelijk (katholieke) stemmen kreeg.

Nadat de film vertoond was in Carré, drukte *Het Centrum* op 25 februari 1929 een lange recensie van de film af. ‘Ondanks de ongunstige omstandigheden (...) schrijven we hier vierkant neer, dat dit film-epos van ons eigen Nederlandsch Roomsche leven ons met geweld heeft geboeid tot ’t einde toe’. De 2,5 uur die de film duurde vonden zij geen enkel probleem. Verder dacht *Het Centrum* dat de RKSP geen betere propaganda kon krijgen. Men vond het alleen ‘zielsjammer’ dat de opkomst van zondag 24 februari 1929 zo matig was. De redenen hiervoor zocht de recensent in ‘de prijzen en de geringe reclame’. De propaganda was ‘zeer zuinig, zeer sober, zeer eng gehouden; behoudens eenige aanplakbiljetten en wat schriele annonces in een plaatselijk dagblad schijnt er vrijwel niets gedaan’. De propaganda voor de film moest dus verbeteren, wilden ze meer mensen gaan trekken.¹⁴²

De Maasbode vond het ook jammer dat het bezoek in Amsterdam niet was zoals gehoopt, zo meldde de krant op 25 februari 1929. Onder andere daarom besloot men: ‘We hadden eerst het plan van deze film een critische beschrijving te geven, maar de critiek is bij ons, onder ’t zien van dit werk, tot zwijgen gelegd. Trouwens we zouden er maar heel, heel weinig op te zeggen kunnen gehad hebben’. Als een soort van verkiezingsleus eindigde de redacteur van *De Maasbode* zijn stuk met: ‘Deze film is mooi. Ge moet ze zien. Als de propaganda niet goed is geweest, laat dan dit stukje, dat eerlijk en oprecht, uit het harte is geschreven, u een aansporing zijn. Ge komt er beter en rijker vandaan’.¹⁴³ Opmerkelijk is dat *De Maasbode* eerst kritisch wilde reageren, maar vanwege de vele kritieken die al geleverd waren, nu juist heel lovend reageerde op de film. Op 26 februari 1929, na een vertoning in het Trianon Theater in Den Haag voegde *De Maasbode* hier nog aan toe dat ‘dit (...) een film [is], die iedere katholiek moet gaan zien. Wie er heen gaat, zal er geen oogenblik spijt van hebben’.¹⁴⁴

Nadat de film eind februari voor het eerst in Rotterdam was vertoond publiceerde *De Maasbode* op 1 maart 1929 een recensie. Allereerst werd opgemerkt dat het aantal bezoekers lager lag dan gehoopt: ‘De entree in onze stad had wat joyeuser kunnen zijn. (...) Deze film opent voor ons oog het heerlijke perspectief van het bloeiende katholieke leven in ons vaderland’ en daarom hoopte men dat ‘in de komende dagen Rotterdam’s katholieken in grooten getalen naar de Doele’ zouden gaan.¹⁴⁵

Op 28 april reageerde Hermans in zijn 'Hors d'oeuvre' op een recensie van 'Close-up' in het R.K. weekblad *De Nieuwe Eeuw*. Deze 'Close-up' vond het jammer dat hij de film pas zo laat kon bekijken (de film werd in Utrecht, waar 'Close-up' vandaan kwam, pas eind april vertoond). Hermans zei hier licht ironisch over dat 'het jammer is, want nu gaat van zijn gewaardeerd oordeel niet veel invloed meer uit'. Hermans vond dat 'Close-up' ook wel eens een première mocht bespreken in zijn column en niet altijd moest wachten tot films in Utrecht werden vertoond. Volgens 'Close-up' mocht de film van Hermans geen film genoemd worden. 'Deze film is een plaatjesalbum van Pater Hermans geworden'. Volgens 'Close-up' vond Hermans 't nodig (...) om "tot driemaal toe op de film te verschijnen"¹⁴⁶. 'Close-up' gaf verder nog commentaar op het feit dat Hermans de persen van *De Maasbode* in zijn film liet zien. Hier gaf Hermans ironisch toe een fout gemaakt te hebben. 'Ik had minstens één simpele pers kunnen geven, op 't oogenblik dat de Bioscooppagina van "Close-up" voor de "Nieuwe Eeuw" wordt afgedrukt'. Hermans gaf als laatste nog aan dat hij de recensie van de socialist A.B. Kleerekooper een stuk eerlijker vond. Die 'eindigde met de woorden "Bah, wat 'n propaganda". Dat was tenminste eerlijk, en gaf mij de verzekering dat de film toen had ingeslagen'.¹⁴⁷

Op zondag 12 mei 1929 ging Hermans verder op 'Close-up' in, want deze had 'in de "Nieuwe Eeuw" nog op m'n artikeltje geantwoord'. 'Close-up' vond dat Hermans niet eerlijk was geweest met te zeggen dat hij nog nooit een première had besproken. Dat had hij wel, over de film KONING DER KONINGEN (THE KING OF KINGS, 1927 ?). Hierop leverde Hermans het commentaar dat de recensie over deze film wel heel veel gelijkenis vertoonde met de recensie van die film in *Het Centrum* (ook een Utrechtse krant).¹⁴⁸

Niet alleen critici hadden commentaar, ook lezers van de verschillende bladen hadden iets te zeggen. Twee lezers van *De Gemeenschap* (april 1929), hadden negatieve kritiek. N. van Wijk schreef sarcastisch: 'We zijn eindelijk "bij" en dat danken we dezen onvermoeiden werker voor de blamage van de Roomsche zaak. (...) We hadden nog geen kans gezien om ons met en door film te blameeren. Gelukkig is dat nu geschied'.¹⁴⁹ Van Wijk vond de titel 'een voorbeeld van bescheidenheid'. De benodigdheden voor deze film waren: 'één Piusalmanak, één slechte fotograaf. En dan natuurlijk de meesterlijke leiding van P.H.H. (...) Resultaat: een stom=vervelende, geuwverwekkende aaneenschakeling van opnamen van gebouwen. (...) P.H.H. – hoera, hoera, hoera'.¹⁵⁰

Ene Van A. schreef met een minstens zo scherpe pen in diezelfde *De Gemeenschap*: 'Het werd een zeer slechte film in alle opzichten. Dit kreupelrijm, dat Heldendicht heet, heeft alle slechte eigenschappen van de amusementsfilm'. De film bestond volgens van A. uit

plaatjes en ansichten ('de tooverlantaarn ten tijde van mijn melktanden deed 't beter) en had absoluut geen tempo ('de "vaart" van de film [is] die van een trekschuit'). Hermans had 'met een klomp het celluloid verdeeld en met een hark gecomponeerd'. Van A. vroeg zich dan ook af: 'Wat zullen anderen, zij voor wie deze mislukking een 'heldendicht' had moeten zijn, van dit gewurm zeggen?'.¹⁵¹

Toch was er ook positieve kritiek. Een lezer van *Het Centrum*, P. de Vilder zond een brief in waarin stond dat 'de beteekenis en schoonheid van dit werk wordt onderschat'. Volgens hem zou de film 'van het begin tot eind boeien', ondanks het feit dat de film geen sterren als Jannings, Douglas en Swanson in zich had. Verder had hij nog één advies: 'moge geen Katholiek verzuimen deze film te gaan zien'.¹⁵² Op 15 juni 1929 verscheen een ingezonden brief in *Het Centrum* waarin "Vitus" zei dat 'allen, die ter goeder trouw bij andere partijen zijn aangesloten' nu in de gelegenheid gesteld moesten worden om 'de prachtige film "Het Heldendicht van de Roomsche Daad" te gaan zien'.¹⁵³

Op 9 juni 1929 gaf Hermans een soort van slotconclusie over alle kritieken die er geleverd waren op zijn film en de titel. Hem was gevraagd nog iets te schrijven over de film omdat in Rotterdam de film weer vertoond zou worden vanaf 10 juni 1929, speciaal 'om voor de verkiezingen het Katholieke bewustzijn nog eens wakker te schudden'. 'Ik zit er eigenlijk wat verlegen mee', begon Hermans dit 'Weekpraatje'. Ook in dit 'Weekpraatje' is hij weer ironisch. Hij had 'zulke fantastische critieken' moeten lezen van de zijde van Katholieke jongeren. (...) Zij gingen met opzet niet naar de film kijken. (...) Een geïllustreerde Pius-almanak heette 't'. Daarna schreef hij nog wat over de commotie rondom de titel. 'Alsof ik de pretentie had een "Heldendicht" te zullen maken'. Hij deed het juist om 'een eerbiedige hulde en een cijns van bewondering' te brengen aan wat de katholieken in die vijftig jaar tot stand hadden gebracht. 'En nu, de veel besproken titel is een *slagwoord* geworden'. Waar Hermans wel blij mee was, was dat de film 'ook te Eindhoven [onder de rook van Helmond] nog volle zalen' trok, 'ofschoon deze Roomsche film door den Ned. Bioscoopbond voor het Zuiden geboycot was'.¹⁵⁴ Hermans schreef hier met opzet bij dat de film onder de rook van Helmond ook nog volle zalen trok, aangezien de kritische krant *De Morgen* in Helmond werd gedrukt. Hermans wilde dus benadrukken dat, ondanks de kritieken in deze krant, het publiek uit die omgeving de film toch massaal zag.

In *De Tijd* van 28 juni 1929 stond een verslag van een verkiezingsvergadering in Rotterdam. Onder andere Pater Borromaeus mocht op deze vergadering spreken. Hij reageerde hier op de kritiek op de film. 'De man van 'hors d'oeuvre' heeft hiermede een pièce de resistance geboden van ontzaglijke propagandistische waarde, geen liflafjes, maar echten,

degelijke kost (...) Hij moge daarmee het de kleine ‘Gemeenschap’ niet naar den zin hebben gemaakt (...) Met het heldendicht heeft hij voor de groote gemeenschap meer opgebouwd dan de kleine gemeenschap zou kunnen afbreken’.¹⁵⁵ Borromaeus reageerde hier op de kritieken die geleverd werden in het maandblad *De Gemeenschap* van februari/maart en april 1929.

Concluderend is over de kritieken die geleverd zijn op zowel de filmtitel als de film zelf te zeggen dat er een duidelijk verschil is op te merken tussen het zuiden en het noorden van Nederland (of in ieder geval boven en onder de grote rivieren). Vooral op het gebruik van het woord “Roomsch” werd in het zuiden van Nederland zeer kritisch gereageerd. De term zou te ouderwets zijn en zou door de protestanten gebruikt worden om de katholieken in een kwaad daglicht te stellen. Ook het woord ‘heldendicht’ werd niet door iedereen begrepen. Hermans reageerde hier met recht fel op. De film is een eerbetoon aan 50 jaar katholiek leven en dus is het woord ‘heldendicht’ hier op zijn plaats. Dat de vertoningen niet altijd even druk bezocht werden is te verklaren door het gebrek aan goede propaganda voor de film. In de verschillende kunstagenda’s in de kranten werd HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE DAAD erg weinig genoemd. Ook waren er weinig advertenties te vinden die de vertoningen van de film aankondigden. De enige kranten met daarin enkele (kleine) advertenties voor de film waren *De Maasbode* en de *NRC*. *De Tijd* en *De Morgen* bevatten geen enkele advertentie. In de bijlagen is een advertentie uit *De Maasbode* van 28 februari 1929 te vinden: ‘Advertentie 1. Aankondiging van de vertoning van HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE DAAD’.

§8. Was ‘HET HELDENDICHT’ een succes?

Ondanks de kritieken heeft de film in ieder geval veel geld opgebracht voor het Dr. Schaepmanfonds. Pater Borromaeus werd in *De Tijd* van 28 juni 1929 geciteerd: ‘Voor het Mgr. Schaepmanfonds heeft hij het één miljoen guldens gebracht en voor de stembus zal hij het er mee brengen tot een millioen gouden stemmen’.¹⁵⁶ In de radio-rede van 2 juli 1929 bij de K.R.O. dankte RKSP-kopstuk Jhr. Mr. Ch. Ruys de Beerebrouck Hyacinth Hermans voor het maken van de film. ‘Niet minder dank breng ik aan den dichter van het Heldendicht: de hulde die hem bij de 450ste voorstelling toekwam, worde hem hier gebracht’.¹⁵⁷ De verkiezingen op 3 juli 1929 werden een succes voor de RKSP: 1.001.589 stemmen kreeg de partij, ofwel 29,6 procent van de stemmen, wat neerkwam op 30 zetels.¹⁵⁸ In 1925 had de partij nog 883.333 stemmen, ofwel 28,6 procent van de stemmen. De propaganda voor de verkiezingen in 1929 had dus succes gehad, zo mocht men concluderen. In het dankwoord van het dagelijks bestuur van de RKSP in *Het Centrum* van 15 juli 1929 werd Hermans’

cinematografische bijdrage aan die propaganda apart genoemd: ‘Dank aan de makers en verzorgers van onze propagandafilm’.¹⁵⁹

Toch was er niet een en al lof voor de manier waarop de verkiezingspropaganda was aangepakt en de plaats die Hermans’ film daarin had gekregen. Het had alles bij elkaar namelijk nogal wat geld gekost. *De Tijd* meldde op 27 november 1929 dat de ‘exploitatie van de verkiezingsfilm der R.K. Staatspartij (...) een tekort opgeleverd [heeft] van ruim f 16.500. De partijkas is er goed voor’.¹⁶⁰ Ook *De Morgen* berichtte over de partijraadsvergadering van november 1929. ‘De vertooning van de veel besproken verkiezingsfilm is blijkens mededeelingen te Partijraadsvergadering financieel een groote strop geworden’.¹⁶¹ Onder het kopje ‘Rekening en verantwoording door den Penningmeester over het dienstjaar 1928’ in de notulen van de zesde vergadering van de partijraad van de RKSP in november 1929 wordt het volgende gemeld over de kosten van de verkiezingsfilm: ‘1928 sloot met een batig saldo van F. 7417,74. Hierin werd een fatale slag geslagen door de mislukte exploitatie der verkiezingsfilm die een bedrag van ruim F. 16.000,= aan de Partijkas kostte’.¹⁶² Maar het Partijbestuur besloot sowieso tot het instellen van een onderzoek ‘over den omvang en de kosten der door de verschillende Partij-instanties gevoerde verkiezingspropaganda’, hoewel dit vooral was om op een rij te krijgen wat er door de verschillende propagandabureaus in heel Nederland nu precies was uitgegeven aan de verkiezingspropaganda.

§9. Meer propaganda van de RKSP in 1929

Voor de RKSP werd niet alleen middels de vertoning van HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE DAAD propaganda gemaakt. Onder meer onder leiding van de R.K. propagandaclubs werden ook nog andere activiteiten ontplooid. De RKSP had geen landelijk partijbureau, wat door veel katholieken overigens als zeer belastend werd ervaren, dus veel initiatieven op het gebied van propaganda lagen in de regio’s. In de regio Rotterdam waren onder meer de R.K. propagandaclubs “H. Nicolaas”, “St. Michaël” en “St. Lambertus” actief. Deze regionale clubs organiseerden onder meer fietstochten en vergaderingen in de regio Rotterdam. Zo ook in de weken voor de verkiezing van 3 juli 1929. De propaganda fietstochten waren een succes en ook de propaganda vergaderingen/bijeenkomsten werden goed bezocht. Ook was er een Rooms Katholieke Vrouwenbond, maar die verzorgde niet persé alleen propaganda voor de RKSP, ook gewone vergaderingen over het alledaagse leven vonden plaats.

De eerste officiële fietstocht door Rotterdam zuid vond plaats op 27 juni 1929, zo meldde *De Maasbode* op 26 juni 1929. ‘De aftrap van de algemeene verzamelplaats

Afrikaanderplein [is] precies 's avonds 8 uur'.¹⁶³ Naar deze algemene verzamelplaats vertrokken optochten van de parochiale verzamelplaatsen. Het propagandacomité (van welke vereniging is niet bekend) hielden de tocht expres kort zodat iedereen voor het donker weer thuis kon zijn en liep via Hillesluis naar Tuindorp, Vreewijk en 'na eenige omzwervingen naar het Bloemhof te Charlois, terug naar Afrikaanderplein'.¹⁶⁴ De tocht werd vergezeld door versierde auto's en de muziek hield de sfeer erin. Veel fietstochten vertrokken van het Afrikaanderplein, maar ook het Nenijto terrein en de Prins Hendriklaan waren favoriete vertrekplaatsen. Verder gebeurde het regelmatig dat er vanaf kleine verzamelpunten optochten trokken naar het grote verzamelpunt waarna de officiële aftrap plaats vond. Om de tochten zo mooi mogelijk te maken werden er ook wedstrijden voor de mooiste versierde fiets gehouden. Voor de optocht van 22 juni 1929 waren er prijzen van f.5,- en f.2,50 voor de mooiste opgetuigde fietsen in het vooruitzicht gesteld.¹⁶⁵ Ook tijdens de fietstocht van 29 juni 1929 werden 'verschillende prijzen (...) voor de mooiste versierde fietsen uitgereikt'.¹⁶⁶

Ook naar bijeenkomsten/vergaderingen vertrok men soms van kleine verzamelpunten. Zo ook bij de politieke landdag op zondag 30 juni 1929. (Een advertentie voor deze dag is te vinden in de bijlagen, Advertentie 2.) Vanaf het Afrikaanderplein vertrok men 'om één uur in een grooten stoet' richting het Nenijto-terrein waar deze grote bijeenkomst plaats vond.¹⁶⁷ Het terrein ging al om 11 uur open, maar de meeting begon pas om 2 uur. Bij de meeting waren ruim 28.000 mensen aanwezig. Uit voorzorg had de politie 'een klein legertje agenten gereserveerd' om de regeling van het verkeer goed te regelen.¹⁶⁸ Ook bij de RET werden maatregelen getroffen. Er werd extra materiaal ingezet om de bezoekers naar en van het terrein te brengen. Vanuit Rotterdam zuid werd dus een optocht opgezet om met een grote groep mensen naar het Nenijto terrein te trekken. Voor deze optocht werd nog toestemming gegeven door de politie. Voor optochten vanuit het westen en oosten kon dit niet meer. 'Daar had men geen reserve aan personeel voor'.¹⁶⁹ Voor de vaandelwedstrijd die plaats vond, was een drie-koppige jury samengesteld met daarin één heel bekende naam: Pater Hyacinth Hermans. De andere twee personen waren 'arch.[architect] ir. E. Kraayvanger en den schilder Adriaan van der Plas'.¹⁷⁰

Op het Nenijto terrein werd gezorgd voor de innerlijke mens, aangezien er 'op het terrein (...) eenige ververschingstenten aanwezig [zouden] zijn'.¹⁷¹ Voor de verstaanbaarheid van de sprekers werd gebruik gemaakt van 'den radio-dienst van Philips', zij verzorgden het 'aanbrengen van eenige zeer krachtige luidsprekers'.¹⁷² Volgens het verslag van de bijeenkomst in *De Maasbode* van 1 juli 1929 waren onder meer de volgende sprekers aanwezig: H. van Stapele, voorzitter van de algemene R.K. Propagandaclub in Rotterdam en

Piet Kasteel, hoofdredacteur van het *Nieuwe Dagblad*. Beiden spraken over de verschillen tussen de RKSP en de SDAP. Er was ook een vrouwelijke spreekster, Albertine Steenhoff-Smulders, ('de vooraanstaande figuur uit de Katholieke Vrouwenbeweging, redactrice van "De Katholieke Vrouw") die zich voornamelijk richtte op de aanwezige vrouwen.¹⁷³ Ook Pater Borromaeus de Greeve was aanwezig. Hij sprak onder meer de woorden: 'Moeder zal makkelijker leren stemmen dan vader leeren koken'.¹⁷⁴ Het programma werd verder viermaal muzikaal onderbroken. Na het openingswoord zong men "Roomsche Blijdschap" onder begeleiding van de Harmonie Padua, na de redes van Piet Kasteel en Albertine Steenhoff-Smulders was er tweemaal 'een koornummer van de "Vereenigde Kerkzangers"'.¹⁷⁵ En vlak voor de sluiting zong men het "Aan U, o Koning der Eeuwen".¹⁷⁶

De RKSP plaatste in de anderhalf á twee weken voor de verkiezingen op iedere voorpagina van *De Maasbode* een kort bericht. In deze berichten werd gepropageerd dat er toch zeker op de RKSP gestemd moest gaan worden. Een voorbeeld uit *De Maasbode* van 27 juni 1929: 'DE LEUZE VAN 3 JULI. Laat galmen de leuze van meester en knecht: Wij strijden voor vrede, voor waarheid, voor recht'.¹⁷⁷ Ook maakte de RKSP gebruik van aanplakbiljetten en vlugschriften. *De Maasbode* meldde op woensdag 19 juni 1929 dat de eerste oplage verkiezingsplaten al uitverkocht was. De tweede oplage (meer dan 500 stel platen) was toen in bewerking. Verder waren er al meer dan 2,5 miljoen vlugschriften besteld. De termijn voor het bestellen van deze schriften werd gesloten op woensdag 26 juni 1929, anders zouden ze toch niet meer op tijd geleverd kunnen worden.

§10. Conclusie

De film HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE DAAD kan vooral gezien worden als een soort van sterren verering. De film toonde natuurlijk al het goede dat de katholieken in die vijftig jaar hadden voort gebracht en het werd dus een echt heldendicht, zoals de naam al zegt. Niets dan goeds bracht de film naar buiten.

Maar toch lokte de film heel veel kritiek uit in de (katholieke) pers. Er was heel wat negatieve kritiek, maar gelukkig waren er ook heel wat mensen wel tevreden over de film. Niet alleen de critici hadden wat te zeggen over de film, ook lezers hadden wat te zeggen. Dat Hermans zich heel wat aantrok van de kritiek van deze lezers valt op te merken uit zijn 'Hors d'oeuvre' van 9 juni 1929. Hier verwijst hij terug naar de lezer N. van Wijk in *De Gemeenschap* van april 1929, door het woord 'Pius-almanak' te gebruiken. Hermans reageerde sowieso heel fel op de kritieken. Hij had hier ook de ruimte voor, aangezien hij

bijna iedere zondag een eigen rubriek had in *De Maasbode*. Van deze rubriek maakte hij dan ook gretig gebruik om zijn eigen gal te spuien.

Er valt een duidelijke lijn te zien in de kritieken die zijn geleverd. Allereerst werd er flink gereageerd op de titel van de film. Op zowel het gebruik van het woord 'Heldendicht' als het woord 'Roomsch' kwamen flink wat reacties. Nadat deze storm wat was geluwd kwamen de reacties op de film zelf. Hier liepen de meningen flink uiteen.

Wat het meest opvalt in de kritieken over de titel is dat veel katholieken aanstoot namen aan het gebruik van het woord 'Roomsch' om de katholieken mee aan te duiden. Deze kritieken kwamen voornamelijk uit het zuiden van Nederland, waar de wat meer ouderwetse katholieken woonden. Veel berichten geven aan dat dit meer een scheldwoord is, dat door de protestanten werd gebruikt om de van oudsher echte katholieken aan te duiden. De protestanten wilden zichzelf graag katholiek noemen. De echte katholieken kwamen hier natuurlijk tegen in opstand.

Wat verder ook opvalt, is dat de mensen in het zuiden van Nederland het gebruik van het woord 'Roomsch' erger vonden dan de Noorderlingen. Dit ligt natuurlijk in relatie tot het gebruik van de woorden 'katholiek' en 'Roomsch' door de protestanten, aangezien het Zuiden van Nederland, zeker in die tijd, voor het overgrote deel zeer katholiek was. Naast het 'Roomsch' moest het 'heldendicht' het ook ontgelden. Er waren enkele critici die dachten dat het publiek niet zou snappen waarom het een 'heldendicht' genoemd werd. Hermans dacht hier anders over en heeft dat ook ruimschoots uitgelegd. Hermans probeerde hardnekkig aan te tonen dat men ook beneden de grote rivieren het woord 'Roomsch' gebruikten. Hij verwees bijvoorbeeld naar H.A. Poels. Volgens Hermans hadden de termen 'Roomsch' en 'katholiek' toch dezelfde betekenis.

Over de film zelf werd vooral kritiek geleverd op de lengte van de film. Ruim 2,5 uur was natuurlijk een hele zit, vooral voor het publiek dat in 'hoogste mate verwend' was met mooie films, zoals Hermans dat zelf noemde. Daar kwam nog eens bij dat de film veel werd gezien als een plaatjes- of ansicht album en niet als film. De film zou te veel stil staande beelden van gebouwen laten zien, in plaats van bewegende beelden waar film toch eigenlijk voor bedoeld was. Toch was er niet alleen negatieve kritiek op de lengte. Er waren ook mensen die de zit van 2,5 uur makkelijk volhielden. *Het Centrum* meldde op 25 februari 1929 namelijk dat ze de film boeiend vonden tot op het einde. Wat ook opviel waren de grote verschillen in de zaalbezetting van de vertoningen. Soms werd gesproken van een goede bezetting en slechts enkele dagen later trok de film bijna geen publiek meer. Dit werd over het algemeen erg jammer gevonden. Men vroeg zich af of dit aan de propaganda of aan de prijzen

lag. Als het aan de prijzen lag, hadden de voorstellingen van vlak voor de verkiezingen, begin juni, in Rotterdam juist veel publiek moeten trekken. De prijzen gingen namelijk van 50 cent (laagste rang) naar 15 cent. Dat zou toch meer publiek hebben moeten trekken. Voor zover bekend, is er van deze voorstellingen van begin juni geen verslag verschenen, dus is hier geen conclusie over te trekken.

Wat opvalt in de verschillende opeenvolgende reacties is dat men niet alleen kritiek leverde, maar elkaar ook nog aanviel door dezelfde zinsconstructies of woorden te gebruiken. Een voorbeeld hiervoor is het begrip ‘tegenspartelen’ in *De Maasbode* van 10 februari 1929 en in *De Morgen* van 13 februari 1929.

Wat erg jammer is, volgens mij, is dat de film niet echt gebruikt is in de daadwerkelijke propaganda strijd vlak voor de verkiezingsdatum. Door de film op veel plaatsen in te zetten, bijvoorbeeld tijdens vergaderingen, had men misschien nog heel veel mensen kunnen overtuigen toch op de RKSP te gaan stemmen. Natuurlijk kun je hier tegen in brengen dat daarvoor heel veel kopieën benodigd waren en met de tien die er waarschijnlijk waren had men nooit heel Nederland kunnen voorzien.

Uiteindelijk zou gezegd kunnen worden dat Hermans de film niet op de moderne manier gemaakt heeft zoals de RKSP graag had gezien. Misschien had de film wat flitsender kunnen zijn, maar over het algemeen mogen de RKSP en Hermans denk ik niet ontevreden zijn. Er is heel veel geschreven en gesproken over de film. Niet altijd in goede zin, maar volgens mij hoeft dat ook helemaal niet. Er waren denk ik maar weinig mensen in Nederland in die tijd, die de discussie rondom deze film niet hadden opgemerkt. Daarom is het besluit van de RKSP om een verkiezingsfilm te maken een goede geweest. Ze hebben er genoeg propaganda en dus aandacht door en voor gekregen.

Bijlagen

Foto 1. Hyacinth Hermans in 1952. Fotocollectie Gemeentearchief Rotterdam, Catalogusnummer P 005199-1, foto is gemaakt door P. W. Roemer.

Foto 2. Titelblad brochure 'Het Heldendicht van de Roomsche Daad'.

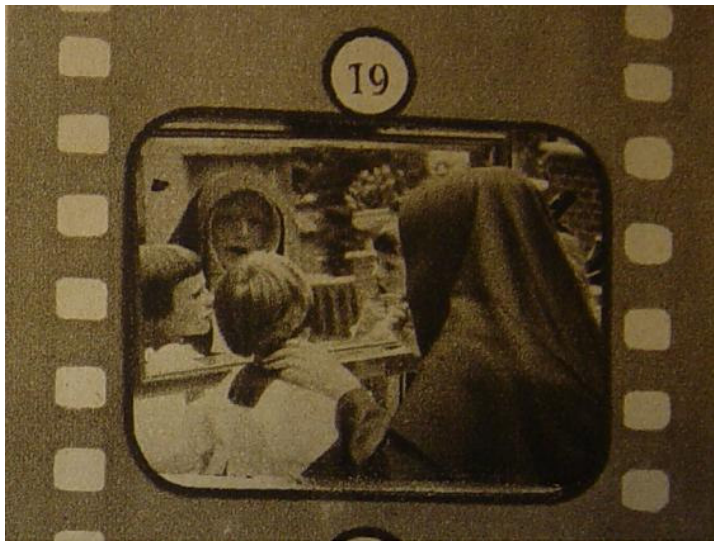

Foto 3. Foto 19 uit: Brochure 'Heldendicht'.

Foto 4. Foto's 39 en 40 uit: Brochure 'Heldendicht'.

DE GROOTE PROPAGANDA-FILM
HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE DAAD

in opdracht v. d. R. K. Staatspartij samengesteld door Pater Hyacinth Hermans
**ROTTERDAM, GROOTE DOELE, 28 FEBRUARI,
1, 2, 3, 4 en 5 MAART, IEDEREN AVOND 8¹/₂ UUR.**

KOOR onder leiding van
den heer Biermans.

Muzikale illustratie v. d.
heer Harry v. Maagdenburg.

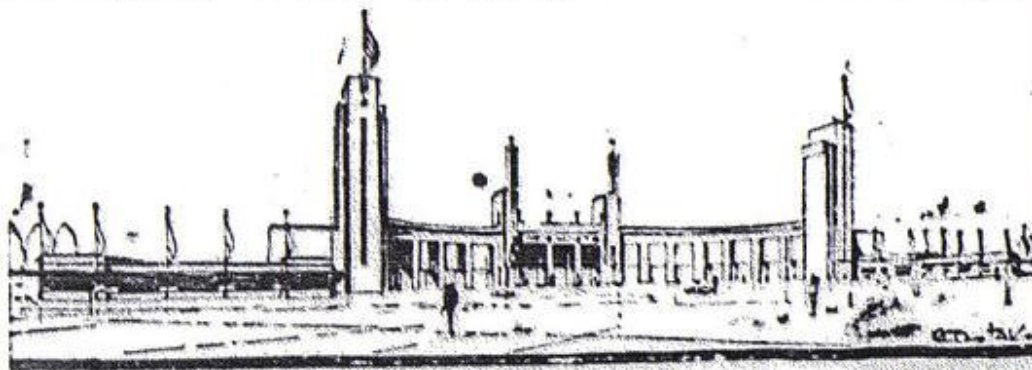
De film zal op Donderdag 28 Febr. worden ingeleid door den bekenden redenaar den Hr. PIET KASTEEL
Plaatsbespreking iederen werkdag van 10-3 uur aan het bespreknbureau W. F. Lichtensuer, Zuid-
blaak 8, Rotterdam. Prijzen der plaatsen f 0.50, f 0.90 en f 1.50, verhoogd m. sted. bel

SHOOTING 23

Advertentie 2. Aankondiging van de vertoning van HET HELDENDICHT VAN DE ROOMSCHE DAAD. *De Maasbode*, 28 februari 1929, avondblad.

ZATERDAG 29 JUNI 1929.

ONZE HOOGSTE TROEF

Zondag van 2-5 uur **POLITIEKE LANDDAG**

Sprekers: Jhr. RUYS, PATER BORROMAEUS, PIET
KASTEEL, Mr. VAN HELLENBERG HUBAR, L. F. GUIT
en Mevr. ALBERTINE STEENHOFF-SMULDERS.

Heel Katholiek Rotterdam op de Nenijsite!!

Advertentie 2. Politieke Landdag op Nenijsite terrein. *De Maasbode*, 29 juni 1929, avondblad.

Literatuur

Artikelen, boeken en brochures

Beusekom, A. van. *Kunst en amusement: reacties op de film als een nieuw medium in Nederland, 1895-1940*. Haarlem: Arcadia, 2001.

Dibbets, K en F. van der Maden. *Geschiedenis van de Nederlandse Film en Bioscoop tot 1940*. Houten: Het Wereldvenster, 1986.

Hermans, H. *Het Heldendicht van de Roomsche Daad. Een halve eeuw katholiek leven. Een film van Geestdrift en liefde*. Leiden: Ars Catholica, 1929.

(Geïllustreerd tekstboekje ter begeleiding van de film)

--- *Het Papieren Gevaar*. Rotterdam: "De Maasbode", 1906.

--- *Van mensen en dingen die mij voorbij gingen*. 's Gravenhage: Uitgeverij Pax, 1945.

Nieuwenhuis, J. 'Hyacinth Hermans O.P.: een halve eeuw journalistiek in Rotterdam' in *Het Rotterdams jaarboekje* (Rotterdam: 1963): 164-168.

Oort, T. van. 'Film in de krant 1910-1922. Een steekproef in vijf Nederlandse dagbladen.'

[1999] *licentiaats- en Master theses on-line* – 20-11-2005

http://www.ethesis.net/film/film_in_de_krant.htm.

Oudejans, F. *Van Abraham naar Pius. 125 jaar almanak voor katholiek Nederland*.

Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum, 1999.

Plas, M. van der. *Uit het rijke Roomsche Leven. Een documentaire over de jaren 1925-1935*.

Utrecht: Amboboeken, 1970, zevende druk.

Romme, R. 'Filmpropaganda door de SDAP, 1929-1939' In *Jaarboek Stichting Film en Wetenschap – Audiovisueel Archief*, geredigeerd door B. Hogenkamp (Amsterdam: 1994):

41-73.

Kranten en dagbladen

De Maasbode, Dagblad voor Nederland met ochtend- en avond-editie

Nieuwe Rotterdamsche Courant (NRC)

Het Vaderland

Het Centrum

De Morgen, Dagblad voor Nederland

De Tijd

Rotterdamsch Nieuwsblad

Maandblad

De Gemeenschap

Tijdschrift

Nieuw Weekblad voor de Cinematografie

Archieven

Gemeentearchief Rotterdam, Rotterdam

Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen

Nationaal Archief, Den Haag

Websites

<http://www.ethesis.net>

<http://www.gemeentearchief.rotterdam.nl>

<http://www.iisg.nl>

<http://www.inghist.nl>

<http://www.kdc.kun.nl>

<http://www.nfdb.nl/>

<http://www.overheidslinks.nl>

<http://www.parlement.com>

Notenapparaat

-
- ¹ Gedicht door een lezer van *De Gemeenschap*, uit: *De Gemeenschap*, mei 1929, jrg. V, no. 5, 213.
- ² H. Hermans, *Van mensen en dingen die mij voorbij gingen* ('s Gravenhage: Uitgeverij Pax, 1945), 7.
- ³ Citaat van de kaft van: M. van der Plas, *Uit het rijke Roomsche Leven. Een documentaire over de jaren 1925-1935* (Utrecht: Amboboeken, 1970, zevende druk).
- ⁴ Van der Plas, *Rijke Roomsche Leven*, 235.
- ⁵ Het 'Kasteel van Antwerpen' was een hotel aan de Oudegracht, nummer 129.
- ⁶ *Het Centrum*, 30 oktober 1928, ook in *De Morgen*, 31 oktober 1928.
- ⁷ Hermans, *Van mensen en dingen*, 197.
- ⁸ H. Hermans, 'Met den Kino-Operateur op stap. 3500 Meter voor het Heldendicht van de Roomsche Daad' in *De Maasbode*, 17 februari 1929, ochtendblad.
- ⁹ *Het Vaderland*, 26 november 1928, avondblad.
- ¹⁰ *De Maasbode*, 24 november 1928, ochtendblad en *De Tijd*, 24 november 1928.
- ¹¹ Notulen Partijraadsvergadering RKSP, 23 en 24 november 1928. Katholiek Documentatie Centrum (KDC), archief RKSP, collectie 107, nummer 0008.
- ¹² Notulen Partijraadsvergadering RKSP, 23 en 24 november 1928, KDC, collectie 107, nummer 0008.
- ¹³ R. Romme, 'Filmpropaganda door de SDAP, 1929-1939' in *Jaarboek Stichting Film en Wetenschap – Audiovisueel Archief*, red. B. Hogenkamp (Amsterdam: 1994): 41-73, 42.
- ¹⁴ Romme, 'Filmpropaganda door de SDAP', 44.
- ¹⁵ *De Tijd*, 24 november 1928.
- ¹⁶ T. van Oort. 'Film in de krant 1910-1922. Een steekproef in vijf Nederlandse dagbladen.' [1999] *licentiaats- en Master theses on-line – 20-11-2005 – http://www.ethesis.net/film/film_in_de_krant.htm* en van: <http://www.gemeentearchief.rotterdam.nl>, via 'zoeken in...' en 'Digitale Stamboom'.
- ¹⁷ Hermans, *Van mensen en dingen*, 13.
- ¹⁸ Volgens <http://www.gemeentearchief.rotterdam.nl>, via 'zoeken in...' en 'Digitale Stamboom', komt naar voren dat Hermans minstens elf broers en zussen had, geboren tussen 1863 en 1882. Hermans was nummer acht.
- ¹⁹ Hermans, *Van mensen en dingen*, 24/25.
- ²⁰ *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 8 augustus 1962.
- ²¹ Van <http://www.gemeentearchief.rotterdam.nl>, via 'afbeeldingen online', 'zoekscherf'. Tik bij 'Vrij zoeken' in: Hyacinth Hermans.
- ²² *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 8 augustus 1962.
- ²³ Hermans, *Van mensen en dingen*, 28.
- ²⁴ Hermans, *Van mensen en dingen*, 61.
- ²⁵ Hermans, *Van mensen en dingen*, 65/66.
- ²⁶ Idem.
- ²⁷ J. Nieuwenhuis. 'Hyacinth Hermans O.P.: een halve eeuw journalistiek in Rotterdam' in *Het Rotterdams jaarboekje* (Rotterdam: 1963), 165.
- ²⁸ H. Hermans, *Het Papieren Gevaar* (Rotterdam: "De Maasbode", 1906), 4.
- ²⁹ Van Oort. 'Film in de krant 1910-1922'.
- ³⁰ A. van Beusekom, *Kunst en amusement: reacties op de film als een nieuw medium in Nederland, 1895-1940* (Haarlem: Arcadia, 2001), 53/54.
- ³¹ Nieuwenhuis. 'Hyacinth Hermans O.P.', 166.
- ³² *Nieuw Weekblad voor de Cinematografie (NWC)*, 4 april 1924, jaargang II, no. 27.
- ³³ *NWC*, 10 mei 1929, jaargang VII, no. 32.
- ³⁴ Zie voor de samenwerking Mullens/Hermans: Hermans, *Van mensen en dingen die mij voorbij gingen*, 189-196 en Hermans, 'Met den Kino-Operateur op stap'. Ook: <http://www.nfdb.nl/>, tik in zoekscherf 'Adoro Te'. Op deze site wordt Hyacinth Hermans overigens nergens genoemd als maker of co-maker van deze film.
- ³⁵ De term 'componeren' gebruikte Hermans zelf in zijn memoires, hoewel het een merkwaardige term is voor het maken van een film: Hermans, *Van mensen en dingen*, 189. Het Internationaal Eucharistisch Congres vond plaats van 22 tot en met 27 juli 1924.
- ³⁶ Hermans, *Van mensen en dingen*, 189.

³⁷ H. Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad. Een halve eeuw katholiek leven. Een film van geestdrift en liefde* (Leiden: Ars Catholica, 1929) 3. En in: 'Met den Kino-Operateur op stap', 17 februari 1929, ochtendblad.

Het Heldendicht van de Roomsche Daad is een geïllustreerd tekstboekje ter begeleiding van de film. Het boekje kostte overigens 15 cent en werd uitgegeven bij Ars Catholica, Nieuwe Mare 21 te Leiden. Het origineel is te vinden in de bibliotheek van de Universiteit Nijmegen, KDC, Br. 22474.

³⁸ Hermans, *Van mensen en dingen*, 197.

³⁹ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 3.

⁴⁰ Hermans, 'Met den Kino-Operateur op stap'.

⁴¹ Het publiek was volgens Hermans gewend om films te zien welke meest geraffineerd waren afgewerkt door 's werelds beroemdste regisseurs, die niet op de kosten te hoefden te letten.

⁴² Hermans, 'Met den Kino-Operateur op stap'.

⁴³ Hermans, 'Met den Kino-Operateur op stap'.

⁴⁴ Idem.

⁴⁵ Idem.

⁴⁶ Algemeen Keuringsarchief (ARA), Den Haag, Plaatsingslijst van het archief van de Centrale Commissie voor de Filmkeuring, (1926), 1928-1977, nummer toegang 2.04.60, inventarisnummer: 514.

⁴⁷ *Het Centrum*, 19 januari 1929.

K.S.A. is Katholieke Sociale Actie en was gevestigd aan de Steenschuur 17 in Leiden.

⁴⁸ *De Maasbode*, 17 februari 1929, ochtendblad.

⁴⁹ Dit bericht stond ook in *De Maasbode* van 6 maart 1929 en *De Morgen* van 7 maart 1929.

⁵⁰ *Het Centrum*, 6 maart 1929.

⁵¹ Idem.

⁵² Een belangrijk onderdeel van de film was geld opbrengen voor het Dr. Schaepmanfonds. Dit staat ook op voorkant van de brochure: 'Ten bate van het Dr. Schaepmanfonds'. Tijdens of na de vertoning van de film werd ook gecollecteerd voor het Dr. Schaepmanfonds, wat onder meer blijkt uit een bericht uit *Het Centrum* van 25 maart 1929 ('Bond van R.K. Kiesverenigingen in Gelderland'). Wat was het Dr. Schaepmanfonds? Het was een fonds tot verlening van geldelijke en andere steun aan het christen-democratisch werk. Via

<http://www.kdc.kun.nl/archieven/ova8.html>

⁵³ *Het Centrum*, 6 maart 1929.

⁵⁴ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 3.

⁵⁵ Hermans, 'Met den Kino-Operateur op stap'.

⁵⁶ Idem.

⁵⁷ Opmerkelijk hierbij is dat de brochure pas in de loop van 1929 werd vervaardigd, dus nadat de eerste kritieken in verschillende dag- en weekbladen waren gepubliceerd.

⁵⁸ *De Maasbode*, 28 februari 1929, avondblad.

⁵⁹ <http://www.parlement.com/9291000/biof/01180> - 22 februari 2006.

⁶⁰ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 4.

⁶¹ Idem.

⁶² Idem.

⁶³ Idem.

⁶⁴ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 6.

⁶⁵ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 6/7.

⁶⁶ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 7.

⁶⁷ Idem.

⁶⁸ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 8.

⁶⁹ Idem.

⁷⁰ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 9.

⁷¹ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 10.

⁷² Idem.

⁷³ Idem.

⁷⁴ Van: <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/ariens.html> - 24 februari 2006.

⁷⁵ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 11

⁷⁶ Van: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/elsen> - 24 februari 2006.

⁷⁷ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 11.

⁷⁸ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 13.

⁷⁹ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 15.

⁸⁰ Idem.

⁸¹ Hermans, *Het Heldendicht van de Roomsche Daad*, 16.

-
- ⁸² K. Dibbets en F. van der Maden, *Geschiedenis van de Nederlandse Film en Bioscoop tot 1940* (Houten: Het Wereldvenster, 1986), 147.
- ⁸³ Idem.
- ⁸⁴ Dibbets, *Nederlandse Film en Bioscoop*, 151.
- ⁸⁵ *De Morgen*, 21 januari 1929.
- ⁸⁶ *Het Centrum*, 24 januari 1929.
- ⁸⁷ *De Maasbode*, 6 februari 1929, avondblad.
- ⁸⁸ *Het Centrum*, 9 februari 1929.
- ⁸⁹ ARA, Cent. Com. voor de filmkeuring, 2.04.60, inv. nr. 514.
- ⁹⁰ *De Tijd*, 20 februari 1929.
- ⁹¹ *Limburger Koerier*, 20 juni 1929.
- ⁹² *De Maasbode*, 21 juni 1929, avondblad.
- ⁹³ Mededeling van Thunnis van Oort – 6 maart 2006. Het genoemde archief is te vinden in het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven, website: <http://www.rhc-eindhoven.nl/>
- ⁹⁴ *Het Centrum*, 19 januari 1929.
- Zie ook: ‘§3. Wie was pater Hyacinth Hermans O.P.?’
- ⁹⁵ *Het Centrum*, 23 februari 1929.
- ⁹⁶ Idem.
- ⁹⁷ *Het Centrum*, 19 januari 1929 en 24 januari 1929.
- ⁹⁸ *De Maasbode*, 24 februari 1929, ochtendblad.
- ⁹⁹ *NRC*, 2 maart 1929, avondblad.
- ¹⁰⁰ *Het Vaderland*, 16 april 1929.
- ¹⁰¹ *Het Centrum*, 23 maart 1929 en *Het Centrum*, 25 april 1929.
- ¹⁰² *De Maasbode*, 12 juni 1929, avondblad en 16 juni 1929, ochtendblad.
- ¹⁰³ *De Maasbode*, 9 juni 1929, ochtendblad.
- ¹⁰⁴ *De Maasbode*, 19 juni 1929, avondblad.
- ¹⁰⁵ *De Maasbode*, 13 juni 1929, avondblad.
- ¹⁰⁶ *Het Centrum*, 18 juni 1929, ook in *De Morgen*, 19 juni 1929.
- ¹⁰⁷ Zie hiervoor ‘§2. Besluit tot het maken van de film’, de tekst behorende bij noot 9.
- ¹⁰⁸ Van der Plas, *Rijke Roomsche Leven*, 236.
- ¹⁰⁹ *De Tijd*, 22 januari 1929.
- ¹¹⁰ Idem.
- ¹¹¹ Hierna maakte Hermans een uitstapje naar het feit dat hij geen poëzie las en schreef en zichzelf dus ook geen ‘heldendichter’ kon noemen.
- ¹¹² Alle citaten uit deze alinea: *De Maasbode*, 27 januari 1929, ochtendblad.
- ¹¹³ Idem.
- ¹¹⁴ *De Tijd*, 29 januari 1929.
- ¹¹⁵ H.A. Poels is geboren op 14 februari 1868 in Venray en stierf in Heerlen op 7 september 1948. ‘Zijn geschriften [van rond 1895] lokten een discussie uit onder katholieke en niet-katholieke bijbelgeleerden [en Poels] ontpopte zich als een strijdvuldig en scherpzinnig exegeet [bijbelverklaarder]’. Poels was zeer actief in het katholieke leven, zo was hij bijvoorbeeld priester en zette in 1903 samen met Leidse jurist P.J.M. Aalberse het bureau van de Katholieke Sociale Actie (K.S.A.) op. Van: <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/poels.html>
Poels had onder de Nederlandse katholieken van die tijd een stevige reputatie en het feit dat hij zich op kritische toon over Hermans en zijn filmtitel uitliet zal de reputatie van die film bepaald geen goed gedaan hebben. Vandaar dat Hermans zo fel reageerde op de kritieken van Poels.
- ¹¹⁶ *De Tijd*, 1 februari 1929.
- ¹¹⁷ Van der Plas, *Rijke Roomsche Leven*, 238. Wat deze prikkelende onthullingen zijn wordt mij niet geheel duidelijk. Waarschijnlijk heeft het te maken met zijn verkiezing tot jongste kapelaan van Venlo (zie tekst behorende bij noot 119).
- ¹¹⁸ *De Tijd*, 1 februari 1929.
- ¹¹⁹ Idem.
- ¹²⁰ *De Morgen*, 5 februari 1929. Met ‘schrijver van het Weekpraatje’ bedoelden zij dus Hyacinth Hermans.
- ¹²¹ Alle citaten uit deze alinea: *De Tijd*, 4 februari 1929.
- ¹²² Alle citaten uit deze alinea: *De Tijd*, 2 februari 1929.
- ¹²³ *De Morgen*, 4 februari 1929.
- ¹²⁴ Van der Plas, *Rijke Roomsche Leven*, 240.
- ¹²⁵ Alle citaten uit deze alinea: *De Maasbode*, 10 februari 1929, ochtendblad.
- ¹²⁶ Idem.
- ¹²⁷ Alle citaten uit deze alinea: *De Morgen*, 13 februari 1929.

-
- ¹²⁸ *De Morgen*, 23 februari 1929.
- ¹²⁹ Waarschijnlijk verwees Kuyle hier naar J.A. Alberdingk Thijm (1820-1889). Thijm maakte sinds 1852 een Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken. De laatste verscheen in 1890, de laatste almanak die Thijm voor zijn dood vervaardigde. Uit:
F. Oudejans. *Van Abraham naar Pius. 125 jaar almanak voor katholiek Nederland*. (Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum, 1999), 22.
- ¹³⁰ *De Gemeenschap*, februari/maart 1929, jrg. V, no. 2-3, 115.
- ¹³¹ Idem.
- ¹³² Idem.
- ¹³³ Van Beusekom, *Kunst en amusement*, 144.
- ¹³⁴ *De Tijd*, 5 februari 1929.
- In dit artikel gaf men per afdeling weer wat er te zien was in de film.
- ¹³⁵ *De Morgen*, 6 februari 1929.
- ¹³⁶ *De Maasbode*, 6 februari 1929, avondblad.
- ¹³⁷ *Het Centrum*, 9 februari 1929.
- ¹³⁸ *De Maasbode*, 10 februari 1929, ochtendblad.
- ¹³⁹ Alle citaten uit deze alinea: *Het Vaderland*, 23 februari 1929, avondblad.
- ¹⁴⁰ *De Maasbode*, 24 februari 1929.
- ¹⁴¹ Alle citaten uit deze alinea: *De Tijd*, 25 februari 1929.
- ¹⁴² *Het Centrum*, 25 februari 1929.
- ¹⁴³ *De Maasbode*, 25 februari 1929.
- ¹⁴⁴ *De Maasbode*, 26 februari 1929.
- ¹⁴⁵ *De Maasbode*, 1 maart 1929.
- ¹⁴⁶ De citaten uit deze alinea komen uit Hermans 'Hors d'oeuvre' van 28 april 1929. In deze zin citeert Hermans dus de persoon genaamd 'Close-up'.
- ¹⁴⁷ Alle citaten uit deze alinea: *De Maasbode*, 28 april 1929, ochtendblad.
- ¹⁴⁸ Alle citaten uit deze alinea: *De Maasbode*, 12 mei 1929, ochtendblad.
- ¹⁴⁹ Van Wijk verwijst hier waarschijnlijk naar de woorden van het partijbestuur van de RKSP, dat ze door 'gebruik te maken van wat de techniek aan onze tegenstanders reeds lange ten dienste stelde' (zie ook §2.) er ook bij gaan horen. Door bij tussen aanhalingstekens te zetten, benadrukt Van Wijk dat hij dat dus niet vond.
- ¹⁵⁰ Alle citaten uit deze alinea: *De Gemeenschap*, april 1929, jrg. V, no. 4, 163-166.
- De Pius-almanak was een katholiek jaarboek dat sinds 1875 ieder jaar werd uitgegeven. De Pius-vereeniging in Amsterdam nam het initiatief tot de uitgave van het jaarboek, wat kort voor de dood van Paus Pius IX de naam Pius-Almanak kreeg. Uit:
Oudejans. *Van Abraham naar Pius*, 25-28.
- Kort gezegd gaf de Pius-almanak een overzicht van alle katholieke instellingen, personen en bijvoorbeeld dagen weekbladen. Het was dus een soort adres boekje, dat volgens Van Wijk door Hermans was gebruikt om zijn film samen te stellen.
- ¹⁵¹ Alle citaten uit deze alinea: *De Gemeenschap*, april 1929, jrg. V, no. 4, 166-168.
- ¹⁵² *Het Centrum*, 26 februari 1929.
- ¹⁵³ *Het Centrum*, 15 juni 1929.
- ¹⁵⁴ Alle citaten uit deze alinea: *De Maasbode*, 9 juni 1929.
- ¹⁵⁵ *De Tijd*, 28 juni 1929.
- ¹⁵⁶ *De Tijd*, 28 juni 1929.
- ¹⁵⁷ *De Maasbode*, 3 juli 1929, ochtendblad.
- ¹⁵⁸ CBS StatLine - 20-11-2005
<http://statline.cbs.nl/StatWeb/Table.asp?STB=G1&LA=nl&DM=SLNL&PA=37933&D1=a&D2=a&HDR=T>
Via http://www.overheidslinks.nl/verkiezingen/tk_uitslagen.htm.
- ¹⁵⁹ *Het Centrum*, 15 juli 1929.
- ¹⁶⁰ *De Tijd*, 27 november 1929, in: Van der Plas, *Uit het rijke Roomsche Leven*, 243.
- ¹⁶¹ *De Morgen*, 26 november 1929, in: Van der Plas, *Uit het rijke Roomsche Leven*. 243.
- ¹⁶² Notulen Partijraadsvergadering RKSP, 23 en 24 november 1929. KDC, archief RKSP, collectie 107, nummer 0008.
- ¹⁶³ *De Maasbode*, 26 juni 1929, avondblad.
- ¹⁶⁴ Idem.
- ¹⁶⁵ *De Maasbode*, 21 juni 1929, avondblad.
- ¹⁶⁶ *De Maasbode*, 28 juni 1929, avondblad.
- ¹⁶⁷ *De Maasbode*, 26 juni 1929, avondblad.
- ¹⁶⁸ *De Maasbode*, 25 juni 1929, avondblad.

-
- ¹⁶⁹ *De Maasbode*, 25 juni 1929, avondblad.
¹⁷⁰ *De Maasbode*, 29 juni 1929, avondblad.
¹⁷¹ *De Maasbode*, 25 juni 1929, avondblad.
¹⁷² *De Maasbode*, 26 juni 1929, avondblad.
¹⁷³ *De Maasbode*, 29 juni 1929, avondblad.
¹⁷⁴ *De Maasbode*, 1 juli 1929, avondblad.
¹⁷⁵ *De Maasbode*, 29 juni 1929, avondblad.
¹⁷⁶ Idem.
¹⁷⁷ *De Maasbode*, 27 juni 1929, ochtendblad.